K 220759
3

12

ანე ჯავახიშვილი

საქართველოს მეფე
და
მისი უფლების ისტორია

ივანე ჯავახიშვილი

საქართველოს მეფე
და
მისი უფლების ისტორია

გადმობეჭდილი
„ცნობის ფურცლიდან»

ტფილისი
ელექტრონიბ. სტამბა წიბ. გამომც. ქართ. ამხ. - სა
1905

9(47.922)

შინაარსი:

თავი I. მეფობის აღდგენის ისტორია და ქართველ მოდგმის ტომთა შეერთება. 3

თავი II. საქართველოს მეფეების სახელმწიფოს იდეალი: თვითმპყრობელობა, მეფობის დვთისნიერობა და ხელმწიფის გადმერთება. 14

თავი III. „პატრონყმობა“ საქართველოს სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წესწყობილების დამახასიათებელია. 18

თავი IV. საქართველოს მეფის უფლება; რა საქმეები შეადგენდნენ მის „მართებასა“ და „განსაგებელს“. 25

თავი V. საქართველოს მეფე თვითმპყრობელი იყო თუ არა? 31

თავი VI. ბრძოლა აზნაურთა და საქართველოს მეფეებს შორის ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების გამო. 36

თავი VII. დიდებულ აზნაურთა. პირველი პოლიტიკური გაუთლელი მთავრობის წინააღმდეგ. 48

თავი VIII. პოლიტიკური მოძრაობა და მეფის უფლების შეზღუდვა; პარლამენტის მსგავს დაწესებულების დაარსების მოთხოვნილება. 54

სპეგ-200
შეკოვშეგულია

საქართველოს მეფე
და
მისი უფლების ისტორია

თავი პირველი

საქართველოს მეფის უფლების შესწავლას ამ კამოკვლევაში ჩვენ უძველეს ხანიდან არ დავიწყებთ იმიტომ, რომ ამ ხანის შესახებ ჩვენი გამოკვლევა უკვე დაიბეჭდა ცალკე წიგნად და ვისაც სურს, შეუძლიან იქ ალმოიკითხოს, თუ რა ნიადაგზე იყო დამყარებული უძველესს ხანაში მეფის უფლება და ქართველ ერის საზოგადოებრივი წესწყობილება. აქ ვიტყვი მხოლოდ კაკვრით, რომ მეფის უფლება საგვარეულო წესწყობილებაზე იყო დაფუძნებული და IX-XIII საუკ. დროინდელ საქართველოს მეფის უფლებასთან პირდაპირი დამოკიდებულება არა ჰქონდა. ისტორიულ საბუთებიდანა სჩანს, რომ ის საგვარეულო წესწყობილებაზე დამყარებული მეფის უფლება სპარსელებმა გაანქმეს კიდეც და ამის გამო მერმინდელ მეფობის უფლებასა და პირველდელ დროის მეფობის შორის კაუშირი ან არსებობდა. საგვარეულო წყობილებაზე დამყარებულ მეფის უფლების კაუქმებას ჩვენი უძველესი მემატიანე «მოქცევაი ქართლისაი» ასე მოგვითხრობს: «მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მაკარი... და ამის ბაკურისზეკე დაესრულა მეფობაი ქართლისაი» (ე. თაყაიშვილი, ხანი ისტ. ქრ. 33)... «სპარსნი უფლობდეს ქართლს და სომხითს და სიგნიეთს და გუარსპურაკანს» (idid. 34); შემდეგ მემატიანე უმატებს: «და ნელადრეი შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუ-

რამ» (idid. 34); ამ ამბის მოთხრობის შემდეგ იგი მხოლოდ ერის-თავებზე-ღა ლაპარაკობს და მეფეების შესახებ კრინტიც არა აქვს დამრული. ამგვარად, ჩვენ უმველეს მემატიანეს სიტუვით, სპარსელებმა მეფის უფლება მოსპეს საქართველოში და ქვეყანას კარგა ხანს საკუთარი ხელმწიფე არა ჰყოლია. ჩვეულებრივ მიღებულ წელთა აღრიცხვით ბაკური 557—570 წლამდე მეფობდა, მაშასადამე, 570 წლის შემდეგ ჩვენი სამშობლო უმეფოდ დარჩენილა. მაგრამ ევსტატე მცხეთელის მარტვილობა გვიჩვენებს, რომ ზემომოყვანილი თარიღი სწორე არ უნდა იყოს; ამ მარტვილობაში საქართველოს მეფე სრულებით მოხსენებული არ არის. და ქვეყნის გამგედა და პატრონად სპარსეთის მთავრობის დანიშნული მოხელე მარზპანი ითვლებოდა; ამ გამგეს ექვემდებარებოდნენ საქართველოს ყველა წარჩინებული პირნი, რომელთაც მარტვილობის ავტორი «ქართლის მთავრებს» ეძახის (იხ. საქართველოს სამოთხე, 315); ეს პირები ბრძანდებოდნენ: ქართლისა კათალიკოზი, ქართლისა მამასახლისი, ქართლისა პიტიახში და სეფე წულნი (idid. 315). ევსტატე მცხეთელის მარტვილობა, როგორც საისტორიო წყარო, უმაღლეს ნდობის ღირსია (იხ. ამის შესახებ ჩემი და პროფ. ჰარნაკის გამოკვლევა Das Martyrum d. heiligen Eustatius von Mtzcheta, ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის მოამბეშია დაბეჭდილი. Z. K. P. A. W. 1901, XXXVIII), იგი 600 წ. ახლო ხანებშია დაწერილი, ხოლო ევსტატე მცხეთელი 544—5 წ. აწვალეს (idid. გვ. 21). მაშასადამე, 545 წელს, ეტყობა, მეფის უფლება საქართველოში უკვე გაუქმებული ყოფილა და «სპარსნი ქართლს უფლებდეს»; ამის გამო ზემომოყვანილი მეფობის მოსპობის თარიღი (570 წ.) სწორე არ უნდა იყოს, სპარსეთის მთავრობას, სჩანს, იგი მეექვსე საუკუნის პირველ ნახევარშივე მოუსპია. საქართველოში მეფობის გაუქმების შემდეგ თითქმის ორმა საუკუნემ გაიარა, სპარსეთის მთავრობამ, სასანელთა სამეფო გვარმაც თავისი დრო მოჭამა და დაემხო; აღმოსავლეთით მომავალმა გამაჰმადიანებულმა არაბებმა ეს ერთ დროს შიშის ზარის დამ-

ცემი სახელმწიფო დაამარცხეს და დაიმორჩილეს. ბედმა საქართველოსაც იგივე ხვედრი არგუნა და ეხლა არაბებს ჩაუგდო ხელში. არაბების ბატონობის დროსაც ჩვენი ქვეყანა კარგა ხნის განმავლობაში უმეფოდ იყო: ეს ცხადადა სჩანს როგორც «მოქცევაი ქართლისაი»-დან, ისე სუმბატის ქრონიკიდან და აბოს ცხოვრებიდან; ქვეყნის გამგედ ხალიფას წარმომადგენელი ამირა ითვლებოდა; იგი ტფილისში იჯდა ხოლმე; ხოლო ადგილობრივ მკვიდრთა შორის უმთავრეს ჰირად ერისთავი ითვლებოდა (იხ. იგივე წყაროები). აბო თბილელის მარტვილობა საუცხოვოდ გვისურათებს, თუ რა შევიწროებულ მდგომარეობაში იყვნენ ჩაცვივნული ერისთავები: დევნა, საჰერობილე და თანამდებობის ჩამორთმევა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მაშინ (საქართ. სამოთხე, გვ. 338, 339). საქართველოს მეფის გაუქმებული უფლება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, 888 წლის ახლო ხანებში აღადგინეს. მაშასადამე, VI საუკ. ჰირველ ნახევრიდან მოყოლებული მეცხრე საუკუნის დამლევამდე საქართველოს საკუთარი მეფე არა ჰყოლია; სამ საუკუნე ნახევრის მანძილი სრულიად საკმარისია, რომ აღდგენილ მეფობისა და უძველეს დროინდელ მეფის უფლების შორის ჰირდაჰირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწყვეტილად ჩავთვალოთ. ამ დროის განმავლობაში საზოგადოებრივი ცხოვრების ჰირობებიც თვალსაჩინოდ შეიცვალა. უმეფობის დროს ჰირველი ალაგი, როგორც უკვე მოხსენებული იყო, ერისთავებმა და აზნაურებმა დაიჭირეს. ამ ერისთავებს ბიზანტიის იმპერატორები მოწყალების თვალით უყურებდნენ და ეხმარებოდნენ ხოლმე: ეს იქიდანა ჩანს, რომ თითქმის ყველა ერისთავები ბიზანტიის კეისრების ან ხელის-უფლებად, ან არა და კარისკაცებად ითვლებოდნენ: მაგალითად, სუმბატის ქრონიკაში ბაგრატიონთა გვარის ჰირველ ერისთავის შესახებ ნათქვამია: «მოსცა მას მეფემან ბერძენთამან ჰატივი კურაპალატობისა» (იხ. მარიამ დედ. ვარიანტი, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, გვ. 339). სტეფანოზის შვილს გუარამსაც კურაპალატობის ჰატივი ჰქონდა (342), ამ გვარადვე გუარამის შვილს ვარაზბაკურსაც ანთიპატრიკის ჰატივი ჰქონდა

ნაბოძები იმპერატორისაგან; დასახრულ, თითონ ამთა ერისთავთ-ერისთავიც ხომ კურაპალატად იწოდებოდა (idid. 342). რომ ბიზანტიის იმპერატორები მარტო ცარიელ მოხელეობით არ ეხმარებოდნენ ქართველ ერისთავებს და ხაქმითაც ძალიან ეწეოდნენ ბორველ ხანებში. ამას ხომ ამთე კურაპალატის თავგადასავალიც ამტკიცებს: არაბების მეაცრმა ბატონობამ ისე შეაწუხა იგი, რომ იძულებული იყო ბიზანტიაში გახიზვნა დაეპირებინა. ამის გამო იგი დასავლეთ საქართველოსაკენ გაემგზავრა, მაგრამ შერე მას იქ ერთი ადგილი მოეწონა და მაგშეიში დარჩა: «დაემკვიდრა მუნ. მოგვითხრობს მემატიანე. და მისცა დმერთათ გამარჯვება; და ახელმწიფა იგი შაგშეთ კლარჯეთსა ხედა და მან ხოფლები ხოცი იეიდა ხაკასითა და ხოგი ოხერი ადამენა და განამრავლა ხოველი ამთე კურაპალატმან ქვეყანაცა მაი შინა და მისცა დმერთათან და განამტკიცა ხელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეფისითა» (მარიამ დედ. ვარ. (idid. 343).

თანდათან ერისთავნი, რომელნიც ქართლსა, კახეთსა, შაგშეთ-კლარჯეთსა და აფხაზეთში ერსა ბატონობდნენ, ლთნეს იკრებდნენ და ძლიერდებოდნენ; არაბთა ბატონობა კი თანდათან ხუსტდებოდა და ქართველებისათვის ისე ხაშიში ადარ იყო. ეს გარემოება, რასაკვირველია, ერის მოსულიერებასა და მოდთნიერებას ხელს უწყობდა. დიდის ხნის წინად გაუქმებული ქართლის მეფის უფლება 888 წლის ახლო ხანებში ადგენს: ბაგრატოვნთა გვარის მემატიანე ამ ფრიად ხეფურადღებო ამბავს ძალიან მოკლედ მოგვითხრობს: «მოკლეს ნასრა, სწყრს იგი, ხვეხა მცხეთასა, ხოფელსა ასპინძას, ქრთნიკონსა რეი და არა დაუმთა შვილი ნასრას და აღითოცა ხასსენებელი მისი. ადარნასე მე დაეთი კურაპალატსა დასუეს ქართველთა მეფედთ» (ხამი ისტ. ქრ. 59). რასა ნიშნავს ეს უკანასკნელი წინადადება, ვინ დასვა ადარნასე მეფედ? ამის შესახებ ჩვენი მემატიანე ხდუმს. ამიტომ მგვლევარი იძულებულია ამ ხაკითხს ჯერჯერობით გვერდი აუქცეთ.

როგორც მემატიანე მოგვითხრობს, «ადარნასე დასუეს ქართველთა

მეფედ», იგი მაშასადამე იქნებოდა «მეფე ქართველთა». ამაზე უფრო ადრეც მეფობა ოფხიზეთშიც დაფუძნდა და ადარნასეს დროს. რასაკვირველია, უკვე არსებობდა «მეფე ოფხიზთა». კახეთსაც თავისი საკუთარი მეფე ჰყავდა. იგი იწოდებოდა «მეფედ კახთა»*. ერთი სიტყვით, ამ დროს ქართველი ერი ჯერ კიდევ რამდენიმე ტომებრივ ჯგუფად იყო დაყოფილი, და ცალკე, თვითმმართველი. ერთი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფო სხეულს შეადგენდა. თანდათან ეს განცალკევებული სამეფოები და საერისთავოები ერთი ერთმანეთს ეერთდებოდნენ. ანუ უფრო სწორე იქნება რომ ვთქვათ, ერთი რომელიმე უფრო ძლიერი და მოხერხებული მეფე თავის საბრძანებელს სხვათა სამფლობელოებსაც შემოუერთებდა ხოლმე. ამ ხასის და თვით ამ მოღვაწეობის გაერთიანების ხასი და გაერთიანების ბოლოეიგა უნდა დაერქვას: ვიდრე დავით აღმაშენებელი თბილისს არ აიღებდა და სამეფოს სიტანეო ქალაქად არ აქცევდა, ყველა ჩვენი მეფეები ამ გაერთიანების განსორციელებისა ცდილობდნენ. ცდით-კი რამდენჯერმე უცდიათ სხვებსაც. მაგრამ ბედი, ბოლოდ გამწარებისა და კარგმოება ისე არაფისა სწყალობდა, რაოდენ ეთა-ბლარჯეთის მფლობელი. აქოლ კურაპალატის ჩამომავლობის. ბოლოდ ქართლისა და ოფხეთის მეფობა შეერთდა. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიეთა ასე მოგვითხრობს ამ ამბავს: «ყარდაოცდაექვსი ბაგრატ რეგვენი ქართველთა მეფე... და დაუტევა ძე თვისი უხუცესი გურგენ. რომელსა უწოდეს მეფეთა მეფე... და ამის გურგენს ესვა ბაგრატ დედით ოფხისა მეფისა დისწული... ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ეს ბაგრატ მეფე იქმნა ოფხეთა და ამისთვის გურგენს მეფეთ მეფობა ეწოდა» (მარიამ დედ. ვან. გვ. 351-2). როცა მეფე გურგენი გარდაიცვალა და 1008 წელს ამისმა შვილმა ბაგრატმა მამის ტახტიც დაიმკვიდრა, ამის შემდეგ იგი შეექნა «მეფეთ მეფე, მეფე ოფხეთა და ქართველთა». ასე მოგ-

---

* ჩვენ არ ვეხებით აქ იმ საკითხს, თუ როგორ დაარსდა თითოეულ ამ ქვეყანაში მეფის უფლება: ამას ჩვენ ცალკე განვიხილავთ, ეხლა ჩვენ მხოლოდ შეერთებულ საქართველოს მეფის უფლების ისტორიის შესწავლა გვსურს.

ვითხრობს მემატიანე სუმბატ დავითის ძე, მაგრამ «ქართლის ცხოვრები»-დანა ჩანს, რომ ბაგრატის აფხაზეთში და ქართლში გამეფებაში აზნაურებსაც სდებიათ წილი, მეტადრე შესანიშნავ მამულიშვილს იოანე მარუშიძეს, რომელსაც, ეტყობა, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართლისა და აფხაზეთის გაერთიანებაში. «ქართლის ცხოვრება»-ში ნათქვამია: «განირეუნა ქვეყანა იგი და შეიცვალა ყოველი წესი მისი და განგება ჰირველთა მეფეთა განწესებული და იუნეს ყოველნი წარჩინებულნი მის ქვეყანისანი მწუხარებასა შინა დიდსა. მაშინ... იოანე მარუშისძემან ინება რათა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა და მისთანა ყოველთა დიდებულთა ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ» (ქარ. ცხ. ჭიჭინაძის გამოც. 301). ბაგრატი ქართლსა და აფხაზეთს არ დაკმაყოფილდა; იმავე წელს იგი თავისი შეერთებულ სამეფოს ჯარით საჩქაროდ თიანეთში გადავიდა და იქიდან კახეთს რბევა დაუწყო; დავით კახთა მეფემ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და ბაგრატმა კახეთი და ჰერეთი დაიპყრო (ქარ. ცხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 305); ამის შემდეგ იგი გახდა «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართუელთა, კახთა და რანთა». ახლად შემოერთებულ ქვეყანაში ბაგრატმა ერისთავად აბულალი დანიშნა, თითონ-კი თავის საქმეებს დაუბრუნდა (ქარ. ცხ. idid. 305). თავის სამფლობელოს გასაფართოებლად და ქართველ მოდგმის ტომების შესაერთებლად იგი არაფერს არა ზოგავდა, არავის არ დაინდობდა ხოლმე. მაგალითად, ბაგრატმა თავის მამიდაშვილების, კლარჯეთის მფლობელთა საბრძანებელის ხელში ჩაგდების გულისათვის, მასპინძლობისა და სტუმართმოყვარეობის წმინდა მოვალეობაც-კი დაივიწყა და საზარელი ცბიერება და სიცრუეც გამოიჩინა. «ბაგრატმა მოიყუანა, მოგვითხრობს მემატიანე, კლარჯნი ხელმწიფენი: სუმბატ და გურგენ, ძენი არტანუჯელისანი, თვისნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა და მუნშინა შეიპყრნა იგინი და აღიხუნა ქვეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი ჰატიმარ ეუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასა გარდაიცვალა

სუმბატ არტანუჯელი და აგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა ძმა სუმბატისი... და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამათ ქვეყანასა, მოისრნეს ეოველნი სიკუდილითა ჰატიმრობასა შინა» (მარიამ დედ. ვარ. 353). ასეთის ულმობელობითა და გულქვაობით იმსხვერპლა ამოდენა მახლობელ ნათესავების სიცოცხლე სახელმწიფოს გაფართოებისა და ერის გაერთიანების გულისათვის მეფე ბაგრატმა.

აკი თავის გულისნადები აისრულა კიდეც; მეფე გაძლიერდა, დიდ საბრძანებლის ბატონად გახდა და მოსაზღვრე სახელმწიფოებზედაც ძლიერი გავლენა ჰქონდა. ბაგრატიონთა გვარის მემატიანე ამ მხნე და გაბედულ მეფეზე, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებით ამბობს: «დაიპყრა ეოველი კავკასია თვითმპყრობელობით ჯიქეთიდან ვიდრე გურგანამდე, ხოლო ადარბაგანი და შირვანი მოხარკე ეო, სომხითის ხელმწიფებითა ნებიერად განაგებდა, მეფე სპარსთა თვის მეგობრად და ერთგულ ეო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვისითა უფროს სახლეულთა თვისთასა»... (idid. 352).

ასე შეაერთა სახელოვანმა ხელმწიფემ ერთ დროს განცალკევებული და ზოგჯერ ურთიერთის მოწინააღმდეგე ქართველ მოდგმის ტომების სამეფოები. ასე შეითხზა და დამყარდა აგრეთვე ქართველ მეფეთა ჩვეულებრივი სახელწოდება «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა» და სხვა და სხვა. ამ სახელწოდებაში საუცხოოდ გამოიხატება საქართველოს თანდათანი გაერთიანების ისტორია და ის ნიადაგი, ის საფუძველი, რომელზედაც საქართველოს ხელმწიფის უფლება იყო დამყარებული. ეს ნიადაგი და საფუძველი ადგილობრივი და ტომებრივი განცალკევება და კერძოობა გახლავთ. საქართველოს სამეფო გვარი, მაშინაც-კი, როცა მთელი კავკასია მას დაპყრობილი ჰქონდა, შეერთებულ, ეროვნულ სახელმწიფოს მბრძანებლად ითვლებოდა და სამეფო საუდარი თბილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც-კი მათ საზოგადოდ «აფხაზთა მეფეებს» ეძახოდნენ; ასე ეძახიან მათ, სხვათა შორის,

არაბებისა და სპარსელების ისტორიკოსებიც. ეტყობა, მაშინდელ ხალხთა-ადგილებას კარგად ახსოვდა, რომ თავდაპირველად ქართველთა მეფეები მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ. წარმოიდგინეთ, მეთორმეტე საუკუნის უმაღლესმა ხახელმწიფო ძალიერებამ და ბოლიტიკურმა ხანგრძლივმა ერთობამაც-კი ვერ გააქარწყლა ხამუდამოდ ხათემო განცალკევებისადმი მიდრეკილება. დროგამოშვებით ამ-უკანა კერძოობის გრძნობა და ბრძოვინციალურ განცალკევების წადილი თავს. ამოჰყოფდა და თავის გულთან ნაფოს გამოიტანდა ხოლმე. ქართველმა ერმა თავის ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრების განმავლობაში დიდი ძალ-ღონე მეალია ამ განცალკევების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. დიახაც. უნაყოფოდ არ ჩაუვლია ამ ხახელოვან მოღვაწეობის. ბევრს მამულიშვილს უმუშავია ოვეამოდებითა და ღრმა ხიყვარულით გამსჭვალულს. რომ თანამოძმეების ერთგული თვითშემეცნება ვაფლეთებისა და მკვდარ ნაადგილ დაეფარებისა. ამ ხიყვარულის შესწყალა ჩვენ ეხლანდელ კეთილ ხიკეთის ან შეეხება ბორდაბურ და ამის გამო აქ ამაზე ლაპარაკს არ ბეკეთება. მაგ უმეტეს. რომ ამ ხიკეთის შესახებ ჩვენ ცალკე გამოკვლევა («ერთგულ თვითშემეცნების ისტორია ხაქართველოში») გვაქვს დამ ხადებული.

ეხლა-კი ადრინდელ თემისათვის ხწორედ ამ ბრძოვინციალურ განცალკევების მიდრეკილების შესწავლაა ხაკითხი. ხაქმაბრალია გაეთხენოთ რა მეტად ფინაალმდეგობის უწევდა კახეთობა ხაქართველოს მეფეებს მათის გაერთიანების წადილის განხორციელების დროს. რომ თვალწინ განკერძოების მიდრეკილების ძალიერება ნათლად წარმოგვიდგეს; გარდაიცვალა თუ არა 1012 წელს ბაგრატ მეფე და ტახტზე მისი მცირეწლოვანი შვილი გიორგი ავიდა, მაშინვე «განდგა ამას ქვეყანასა ჰერეთ-კახეთისა (მჭირავნი) და ლადრობითა ახსაურთა შეეურობილ იქმნეს ერისთავნი; მათ ქვეყნად კუალადვე ეუფლნეს მაანი-ფუალნი, რომელთა ჰირველ აქუნდა იგი» (მარიამ დედ. ვარ. 353—4). ჰერეთ-კახეთის ახსაურობამ, ეტყობა, ვერ შეიგნო, რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენის

ეროვნების მლიერებისათვის საქართველოს გაერთიანებას, და თავისთვის განცალკევება ირჩია. მეფე ისე ილაჯგაწყვეტილი და შეკიწროებული იყო ბიზანტიის კეისრისაგან, რომ ჰერეთ-კახეთის დაბრუნებისათვის არა სცალოდა. ეს ორივე ქვეყანა მეფე ბაგრატ IV-ის დროსაც ცალკე სამეფოს შეადგენდა; ბაგრატი იმისიც კმაყოფილი იყო, რომ თბილისის აღების შემდეგ «მოვიდეს კახთა მეფე გაგიკ და ერისთავთ ერისთავი გოდერძი და ყოველნი დიდებულნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშვიდობისა მებნად» (ქარ. ცხ. 326). სანამ დავით აღმაშენებელმა ჰერეთ-კახეთი არ შემოუერთა დანარჩენ საქართველოს, მანამდისინ ცალკე დამოუკიდებელ სამფლობელოს შეადგენდა. ამგვარად, ჩვენა ვხედავთ, რომ, თუმცა ქართველ ტომების სხვადასხვა ჰატარა სამეფოები ერთდათან შეერთდნენ, მაგრამ ეს გაერთიანება მტკიცე და მკვიდრ ნიადაგზე ვერ იყო დამყარებული. როცა საქართველოს მეფე რომელიმე ახალ სამფლობელოს შემოუერთებდა ხოლმე თავის საბრძანებელს, იგი შემენილ ქვეყანაში მართვა-გამგეობის წესს სრულებით არ ეხებოდა და უერთ ხმირად ყველაფერს წინანდებურად სტოვებდა ხოლმე; განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ აღვილობრივ მეფის მაგიერ საქართველოს ხელმწიფე ხდებოდა ქვეყნის ბატონად; ხოგჯერ კიდევ წინანდელ ერისთავთ ერისთავის მაგიერ ახალ ხელისუფალსა ნიშნავდა ხოლმე საქართველოს მეფე. ასე მოიქცა, მაგალითად, ბაგრატ III. კახეთი რომ დაიპყრო და თავის საბრძანებელს შემოუერთა, ერთი სიტყვით, მაშინ ყველა ბორებსა სცვლიდნენ ხოლმე, და გამგეობის წესებიდებაც ისეთნაირ არც როდის ხელს არ მიაკარებდნენ ხოლმე. იმ დროს ჯერ კიდევ კარგად შეგნებული არა ჰქონდათ, თუ რამდენად საჭიროა ერის გაერთიანებისათვის, რომ მთელ სამეფოში თანაბარი და ერთნაირი დაწესებულება სუფევდეს ხოლმე; ამას ცხადად შემდეგ მაგალითიდანაც დაინახავს ადამიანი; როცა დავით აღმაშენებელმა თბილისი და მისი მიდამოები თავის საბრძანებელს შემოუერთა, მან «თბილისისა და ქართლის ამირა»-ს თანამდებობა არ გაუქმა, არც მის შემდგომად მეფე მე-

ფეებს მოუსჴიათ ეს მოხელეობა, თუმცა ამ თანამდებობის არსებობას მაშინ, როცა დედა-ქალაქი საქართველოს კვლავინდებურად დაუბრუნდა, აღარავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, იმიტომ რომ საქართველოში უძველესს დროიდანვე ქართლის ერისთავთ ერისთავის თანამდებობა არსებობდა და მეორე მოხელე იმავ ადგილის გამგედ, რასაკვირველია, სრულებით საჭირო არ იყო. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ქართლის ამირობაც, ქართლის ერისთაობაც კვლავინდებურად არსებობდა და ისედაც რთულ სახელმწიფო მართვა-გამგეობას უფრო მეტად აძნელებდა.

თვით გაერთიანებულ სახელმწიფოს წესწყობილებასაც ცხადად ეტყობოდა სათემო განცალკევება. ადამიანს ეგონება ჴირველის შეხედვით, საქართველო თითქოს გარეგნობით არის შეერთებულიო, იგი «სამეფოები»-საგან შესდგებოდა; მაგ. დავით აღმაშენებელზე მემატიანე მოგვითხრობს: «აქვნდა ყოვლით კერძო მშვიდობა და დაწუნარება სამეფოთა მისთა»-ო (ქარ. ცხ. 379); ამავე ხელმწიფის ჴირუთვნელობას იგივე ავტორი ამნაირად ახასიათებს: «ვითარცა ღმერთი ჰრჯიდა სამეფოთა თვისთა»-ო (idid. 371), მაგრამ «სლვასა შინა თვისთა სამეფოთასა სიმრავლით სჴათათა... ვერ ადვილად მიემთხვეოდიან მომჩივარნი»-ო (idid. 373); თამარ მეფის მამის შესახებ «ქართლის ცხოვრებაში» ნათქვამია, რომ მან «იჴურნა მეფობისა შარავანდედი შვიდ სამეფოდ განწესებული» (idid. 385); თამარ მეფის მამის სიკვდილის შემდეგ, მემატიანეს სიტყვისამებრ, «შემოკრბა შვიდთავე სამეფოთა დიდებული» (idid. 401) და სხვა და სხვა. ყველა ზემომოყვანილ მაგალითებიდანა ჩანს, რომ, მაშინდელ შეხედულობის თანახმად, სამეფოები ჯერ ისევ არსებობდნენ, თუმცა ისინი ყველა ერთ ხელმწიფეს ემორჩილებოდნენ; ეურადღების ღირსია, რომ ისტორიკოსი ზემოჩამოთვლილ შემთხვევებში მხოლოობით რიცხვს-კი არა ხმარობს, არამედ მრავლობითს, იგი ყოველთვის ამბობს ხოლმე სამეფონიო, შვიდი სამეფოო, და არა სამეფო. ერთი სიტყვით, საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრებაში ცალკე სამეფოები კვლავინდებურად ცოცხლობდნენ. რომ ეს მართალია და გაერთიანებულ სა-

ქართველოს სახელმწიფო წყობილება ადგილობრივ და სათემო განცალკევების პრინციპზე იყო დამყარებული და მემატიანეს მიერ ნახმარი «სამეფონი» მაშინდელ ცხოვრების ვითარების ჭეშმარიტი გამომხატველია, ადვილად დავრწმუნდებით მაშინვე, როცა იმ დროის სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წეს-რიგს გავითვალისწინებთ. დავით აღმაშენებლის დროიდან მოყოლებული თამარის სიკვდილამდე, ე. ი. ჩვენი სამშობლოს ერთობისა და ძლიერების უმწვერვალეს ხანაში, საქართველოს თვითეულ «სამეფოში» ცალ-ცალკე განაგებდნენ ხოლმე საქმეებს და არა ერთად, ე. ი. მართვა-გამგეობა საუწყებო პრინციპზე კი არ იყო დამყარებული, არამედ სათემო პრინციპზე. მეფე ერთ «სამეფოდან» მეორე «სამეფოში», ანუ ახლომახლო ადგილას გადადიოდა ხოლმე და ყველა საქმეებს ადგილობრივ ისმენდა და განაგებდა ხოლმე. მაგ. ბაგრატ III-ის შესახებ მემატიანე მოგვითხრობს: «იყო... დლივს და განაგებდა საქმეთა ტაოსსა და ქართლისასაო» (ქარ. ცხ. 304); დავით აღმაშენებელზე ნათქვამია: «ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭვინტამდე და განაგნა საქმენი მანდაურნიო» (idid. 361). შემდეგ მეფე სთველთა «გარდავიდა გეგუთს... განაგო მანდაური ყოველი» (idid. 365). როცა დავით აღმაშენებელმა ახლად დაპყრობილ შირვანის საქმეების მოწესრიგებისაგან მოიცალა, იგი «მოვიდა ქართლად და განაგო ყოველი საქმე ქართლისა, სომხითისა (idid. 366). თამარის დროსაც-კი ამ გვარივე წესი იყო მიღებული: «ესამ გადვიდიან, მოგვითხრობს ისტორიკოსი, (იმერეთს) და განაგნიან საქმენი მანდაურნი... და მერე გადმოვიდიან ქართლს, სომხითს და მერმე დადგიან, მოვიდიან ხარაჯითა განმელნი და აღთამარ ქალაქელნი (ქარ. ცხ.-ში შეცდომით «აღმართქალაქნია»), გაზაფხულ აღმოვიდიან სომხითი, მოიღიან ხარაჯა ნახჭევნელთა, — და წარვიდიან კოლას, თავსა არტანისასა და მუნით მოიღიან ხარაჯი კარნუქალაქით და ერზინკით და სხვათა გარემოთა ქალაქთაო» (idid. 374). ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ საქმეების მოსაწესრიგებლად მცხოვრებნი კი არ ჩადიოდნენ თითონ სატახტო ქალაქში, ან არა და ხარაჯას სამეფო მოხელეე-

ბი-კი არა ჰკრებდნენ ადგილობრივ და მერე თითონა გზავნიდნენ სახელმწიფო საჭურჭლეში, არამედ მეფე თითონ მიდიოდა და ადგილობრივ არჩევდა ხოლმე საქმეებს, ხარაჯასაც მკვიდრნი იქვე ადგილობრივ მოართმევდნენ ხოლმე მეფეს, თითქოს სახელმწიფო ცალ-ცალკე სამეფოებისაგან იყოსო შემდგარი. ამგვარად, საისტორიო წყაროები გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს მეფის სახელწოდება «მეფეთ მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, კახთა და რანთა» საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების უტყუარი გამომხატველი იყო და რეალური მნიშვნელობა ჰქონდა.

თავი მეორე

წინა წერილში ვეცადეთ გამოგვერკვია, თუ როგორ განახლდა საქართველოს მეფის უფლება, რომელიც ერისთავობის ნიადაგზე აღმოცენდა, და როგორ შეერთდნენ განცალკევებული სხვადასხვა ქართველ მოდგმის ტომთა სამეფოები. ამგვარად, გამოირკვა, როგორ შესდგა ის მეფის სახელწოდება, რომელიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ო

მეფის მიერ ნაბოძები სიგელის ამშვენებდა ხოლმე. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ ის ზოლიტიკური ბრძოლები, რომელიც წარლობისთვის მეფის ზემოაღნიშნული სახელწოდება დაიბადა შემდეგშიაც, სამეფოს უმაღლესს ძალიერების დროსაც-კი, ცხოვრებამ ვერ მოსპო და ვერ გააქარწელა; ამის გამო მეფის სახელწოდებას რეალური მნიშვნელობა არც როდის არ დაჰკარგვია. ცხადია, რაც უფრო მეტად გაიზრდებოდა და გაფართოვდებოდა ქართველ მეფეების საბრძანებელი, მით უფრო მეტად საჭირო იქმნებოდა მათთვის მეფობის უფლებისათვის მეკიცე და შეურყეველი ნიადაგი მოეძოებინათ, იმიტომ რომ ქართველი მეფეები, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თავიანთ ძალიერებისა და უფლების დასამყარებლად ახნაურებს ებრძოდნენ ხოლმე. რაში მდგომარეობდა ეს ბრძო-

ლა, როგორ მიმდინარეობდა იგი და ვის გაუღიმა ბედმა ამ მეტოქეობაში, ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ იქნება ლაპარაკი. ეხლა საჭიროა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ ამ გამწვავებულ ბრძოლის მოსაგებად მარტო მკლავ-ხმლის ძალა არა კმარობდა. ქართველ მეფეებს კარგად ესმოდათ, რომ ამისთვის აუცილებლად საჭირო იყო ზნეობრივი ძალაც. რაში მდგომარეობდა მერე ეს ზნეობრივი ძალა? ბრძოლის გასაადვილებლად საჭირო იყო, რომ მეფობის უფლების არსებობის აუცილებლობა და სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა დაესაბუთებინათ. ეს კი არც თუ ძალიან მნელი საქმე იყო: ახალ აღთქმაში ამის შესახებ საუცხოვო წინადადება მოიძოვება. ბაგლე მოციქულის ეპისტოლეში სახელდობრ.

ამ მოციქულის სიტყვების თანახმად, ბრძოლის დროს ბერ-მონაზონები მეფეს მხარს უჭერდნენ ხოლმე და ეხმარებოდნენ ხან საქმით ხან კიდეც სულიერ გავლენით. ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა გვარის ერთთავობის დროსაც-კი მთაურობის პატივისცემა ღვთისნიერ საქმედ იყო აღიარებული. აი რა სიტყვებით დალოცა კლარჯეთის მონასტრების დიდმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა ამოტ კურაპალატის შვილები: „აკურთხნენ ყოველნი პირმან ქრისტეისმან და ყოველთა წმიდათამან: რამეთუ ჭეშმარიტად საპართალ არს სიტყვა ესეი: სადა არს პატივი მთავრობისა. მუნ არს მსგავსება ღმერთებისაი». რამეთუ თქუენ ხელმწიფენი უფალ ბევნა ღმერთმან ქუეყანისა განგებისა» (ნ. მარრის გამოცემა ცხოვრება გრიგოლ ხანძთ. **Тексты разыск.** წიგნი VII). მაშასადამე, გრიგოლის აზრით, საცა მთავრობას პატივსა სცემდნენ, იქ ხუფევდა ღვთაების მსგავსება; თვით ზეციერმა მამამ გახადა ხელმწიფენი ქვეყნის გამგეებად; ამის გამო მეფეები უნდა ეფიცილიყვნენ ხელმწიფენი «ნებითა ღვთისათა»; სწორედ ასეთ წინადადებას ხმარობდნენ ხოლმე ქართველი მეფეებიც. მაგალითად, კიორგი მეორე თავის შიო მღვიმესადმი ნაბოძებ სიგელს ასე იწყობს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა» (1088 წ. სიგელი, შიომღ. ისტ. ხაბ. გვ. 13); დავით აღმაშენებელი თავის წყალობის წიგნს ასე-

თისავე წინადადებით იწუებს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა» (idid.).

მაგრამ ჩვენმა მეფეებმა ეს არ იკმარეს და თავიანთ უფლებას ღვთაებრივ ძალის მფარველობა და ხელმძღვანელობა მოუპოვეს; საეურადღებოა ამ მხრივ ის, რას ამბობს დავით აღმაშენებელი თავის ანდერძში; «თვით იგი, ბრძანებს სახელოვანი მეფე, ოდეს მარწმუნა მის მიერ განგებულსა მეფობასა, თვისითა რათამე განგებითა არა ულირსმჩენელმან შარავანდსა შინა ჰატიოსანსა უჰატოებისა ჩემისამან აქათგანვე აღიღო ხელი სიტკბოებითა თვისითა განძღებად ჩემდა და თვით მეფე მეფეთაი იქმოდა საჭირველთა უჭირველად: ცხადთა წინააღმდგომთა გამგეობისა თვისისათა მისცემდა მოსასრველად» (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 15). ამ საეურადღებო წინადადებიდან ცხადად შეიძლება დაინახოს მკითხველმა, რამდენად დარწმუნებული იყო დავით აღმაშენებელი, რომ მეფის უფლება თვით ღმერთმა ჰირადად «არწმუნა» მას, რომ ეს მეფის უფლება «მის მიერ», ე. ი. ღვთის მიერ, განგებული და დაფუძნებული იყო, მაგრამ ამას კიდევ არა უჭირს-რა; იგივე ამტკიცებდა, რომ საქართველოს მართვა-გამგეობაში მას თითონ ღვთაება ეხმარება ხოლმე, რომ თვით მეფე მეფეთაი იქმოდა საჭირველთა უჭირველად და მეფის გამგეობის წინააღმდგომთა ანუ იმის მტრებს მისცემდა ხოლმე მას «მოსასრველად», იმიტომ რომ თუმცა სამეფოს ხორციელად დავით აღმაშენებელი ჰმართავდა, მაგრამ უხილავად იმ ძნელ საქმეში მას თვით ღმერთი უძღოდა ხოლმე წინ; მაშასადამე, საქართველოს გამგეობა ღმერთსვე ეკუთვნოდა; სწორედ ამის გამო ამბობდა კიდეც ჩვენი სახელოვანი ხელმწიფე «ცხადთა წინააღმდგომთა გამგეობისა თვისისათა»-ო, ე. ი. ღვთის გამგეობის წინააღმგომთაო. ამგვარად, ვინც მეფის გამგეობის წინააღმდგომი იყო, ის ღვთის წინააღმდეგ მიდიოდა, თვით ზეციერ მეუფის მტერი გახლდათ! ასე ფიქრობდა, ამას ამტკიცებდა დავით აღმაშენებელი. მაშასადამე, საქართველოს მეფის გამგეობა ღვთისმიერი გამგეობა იყო. ასეთ შეხედულობის შემდეგ მოსალოდნელიც იყო, რომ

საქართველოს მეფის ჰირადობა ღვთაებრივ ბუნების ჰატრონად, თვით ღვთაებად აღიარებინათ. ზემომოყვანილ დავით აღმაშენებლის სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია, მკითხველის ყურთა სმენას ისე აღარ ეხამუშება და არც ძალიან გაოცდება, როცა მწიგნობართ უხუცესისასა და ვაზირ ჭყონდიდელის სიტყვებს წაიკითხავს: «ღვთისა სწორსა მეფეთ მეფესა თამარს შევეხვეწეო» (სიგელი 1202 წ., შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 27). საქართველოს მეფე «ღვთისა სწორი», «სამებისაგან ოთხად თანააღზავებული» იყო, როგორც თამარ მეფის ისტორიკოსი ამტკიცებს (მარიამ დედ. ვარიანტი. ე. თაყაიშვილის გამოცემა, გვ. 363), ე. ი. სამებასთან მეოთხე ხახედ, მეოთხე ღვთაებად აღზავებული, «ერთი სამებისაგანი აქა კულა სამებისათანა იხილვების თამარ მოსწორებული და აღმატებული» (idid. 398), როგორც იგივე მემატიანე ამბობს თავის თხზულებაში. შესანიშნავი მეხოტბე ჩახრუხაძე ამბობს, მინდა «დაუსაბამო თამარ ვსთქვა ნათლად და მედა მისად.

მზეებრ სავანე, სულის სავანე, თანგამწყოდ მისა, სწორად მამისად». (ჰროფ. ნ. მარრის გამოც. Тексты и разыск. IV წიგნ. გვ. ჰვ). ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ საქართველოს მეფის ჰიროვნება მთავრობის მომხრე წრეებმა გააღმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზეციური ძლიერება და უცოდველობის თვისება მიანიჭეს. რაკი საქართველოს ხელმწიფეები და მათი თანამოაზრენი ასეთ შეხედულობას დაადგნენ, ცხადია, ისინი თავიანთ თავს სრულს თვითმპყრობელებად ჩასთვლიდნენ და კეისრობის ძლიერების მოხვეჭას მოინდომებდნენ. სწორედ ასეც გახლავთ კიდეც. უკვე 1082 წელს შიომღვიმისადმი ნაბოძებ წყალობის წიგნში, გიორგი II თავის თავს «ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელად» აღიარებს (შიომღ. ისტ. საბ.).

საქართველოს ეროვნული

ეს თვითმპყრობელობა და ღვთისნებითობა მეფეებისა და მთავრობის მომხრეთა დასის იდეალი და მისწრაფება იყო, ვიდრე სახელმწიფო ცხოვრების უტყუარი მოვლენა. ქვემოთ ვნახავთ ჩვენ, რომ საქართველოს მეფეები ხშირად ისე შევიწროებული იყვნენ ხოლმე დიდებულ აზნაურებისაგან, რომ არც თვითმპყრობელის უფლება ჰქონდათ შერჩენილი, არც «ნებითა ღვთისათა» ბრძანდებოდნენ სახელმწიფოს ბატონად. ვიდრე ჩვენ საქართველოს მეფის უფლების გამორკვევას შევუდგებოდეთ, აუცილებლად საჭიროა გაკვრით მაინც სიტყვა ჩამოვაგდოთ იმ უმთავრესს საზოგადოებრივ დაწესებულებაზე, რომელზედაც საქართველოს წესწყობილება დამყარებული იყო. ეს დაწესებულება — პატრონყმობა გახლავთ, ის პატრონყმობა, რომელიც შემდეგ ბატონყმობად გადიქცა. პატრონყმობა მთელ სახელმწიფო და კერძო ცხოვრებას თავისებურს მიმართულებასა და ელფერს აძლევდა. სიტყვა «პატრონი» ქართული არ არის და რომაელების ენისა და სამართლის საკუთრებას შეადგენს.

ჩვენი სიტყვა «პატრონი» რომაელების **patronus**'-ი არის. იტალიაში პატონის სახელს ისეთ გავლენიან და შემლებულ ადამიანს დაარქმევდნენ ხოლმე, რომელსაც წვრილი ერი, მდაბიო ხალხი სასამართლოში მფარველობისა და გადასახადებისაგან თავის დაღწევის გულისათვის მიჰმარ-თავდა და თავის მამულს გადასცემდა ხოლმე. ეს «პატრონი» მამულის მფლობელებს ნებას აძლევდა თავიანთი მიწებით კვლავინდებურად ესარგებლათ, მხოლოდ კანონიერად მამული უკვე იმ «პატრონის» საკუთრებად ითვლებოდა. ამისთანა პატრონობას რომაელები **fundorum partocinia**'-ს ეძახდნენ. სალვიანე მარსელიელი, V საუკ. მწერალი, ასე გვიხატავს მაშინდელ «პატრონობ»-ის სურათს. წვრილი ერი მფარველობისა და დახმარების გულისათვის დიდებულებს მიანდობდნენ თავის თავს; ყველანი, რომელნიც მფარველობას ეძებენ, მთელ თავიანთ ქონებას, ვიდრე მფარველობას მიიღებდნენ, თავიანთ «პატრო-

ნებს» განუთვისებენ (გადასცემენ) ხოლმე; ამგვარად, იმის·გულისათვის, რომ მამებმა მფარველობა ჰპოვონ, შვილები მემკვიდრეობასა ჰკარგავენ... ასეთია დიდებულთა შველა და პატრონობაო», Migne, Patrologia Lat LLI, 202), დასძენს სალვიანე. ეს რომაელების საზოგადოებრივი დაწესებულება ფრანგებმა და გერმანელებმაც შეითვისეს. უძველესს დროს, IX-X საუკუნემდე საქართველოში სიტყვას «პატრონი» სრულებით არა ხმარობდნენ; არც ერთ ჩვენ მწერლობის ძეგლში იგი იმ ხანაზე ადრე არ მოიპოვება. ცხადია, მაშასადამე, რომ ეს სიტყვა დასავლეთიდან უნდა იყოს შემოტანილი; მხოლოდ საიდან სახელდობრ — ამ საკითხის გადაწყვეტა თითქმის შეუძლებელია. პირდაპირ რომიდან, ან ფრანგებისა და გერმანელებისაგან ხომ ვერ შეითვისებდნენ ქართველები ამ დაწესებულებას. მეტად დიდი ზღვარი ძევს ჩვენსა და იმ ქვეყნების შორის. რასაკვირველია, დასავლეთით საქართველოზე ეველა ქვეყანაზე უფრო მახლობელი ბიზანტია იყო; მაგრამ იქ ეს საზოგადოებრივი დაწესებულება ისე გაბატონებული არ იყო, როგორც მაგალითად, რომში, საფრანგეთში, გერმანიაში და თვით საქართველოშიაც. ბიზანტიაში მფარველობას მონასტრები ეძებდნენ ხოლმე განსაკუთრებით; შეეფარებოდნენ რომელიმე გავლენიან პირს და თავიანთ მამულების საკუთრების უფლებას მათ დაუთმობდნენ ხოლმე. მაგრამ საკითხის გადაწყვეტა საშინლად მნელდება იმის გამო, რომ თვით ბიზანტიელები ამგვარ მონასტრის მფარველს «პატრონს» კი არ ეძახდნენ, არამედ «ხარისტიკარს»; სიტყვას «პატრონი», რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ბიზანტიაში არა ხმარობდნენ. რაკი ეს საქართველოს «პატრონ-ყმობის» დაწესებულების უმთავრესად გამომხატველი სიტყვა ბიზანტიაში გავრცელებული არ იყო, მკვლევარს ამის გამო არ შეუძლიან იმ დასკვნას მიემხროს, ვითომც პატრონყმობა ბიზანტიის ზედგავლენის წყალობით გაჩენილიყოს საქართველოში. მართალია, პირადად რომაელებსაც ჰქონდათ გავლენა საქართველოზე, ჩვენი სამშობლო ერთ დროს მათ მფარველობის ქვეშე იმყოფებოდა, მაგრამ ეს დიდი ხნის (I ს. ქრისტეს წინ

და I ს. ქრისტ. შემდეგ) ამბავია, სიტყვა «ჰატრონი», როგორც ზემოთ მოხსენებული იყო, მხოლოდ IX-X საუკ. ვრცელდება ქართულ მწერლობაში. ამგვარად, საკითხი გამოურკვეველი გვრჩება; დანამდვილებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ სიტყვა «ჰატრონი» რომაელების ენასა და სამართალს ეკუთვნის და IX საუკუნემდე ქართულ მწერლობის ნაშთებში სრულებით არ მოიპოვება.

ვის ეძახდნენ მერე მაშინდელ საქართველოში «ჰატრონის» სახელს? ჰატრონი ნიშნავდა კერძო მესაკუთრეს და მფლობელს, მაგ. მიქელ მემღვიმე, რომელმაც თავის მამულში ციხე ააშენა, თავის თავს ამ ციხის «ჰატრონ»-ადა სთვლის (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 2). კერძო მფლობელისავე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შიომღვიმის 1250—60 წ. სიგელში, სადაც «მიწის ჰატრონი»-ა მოხსენებული (შიომღ. ისტ. საბ. 60). «ქართლის ცხოვრება»-შიც აღნიშნულია «აბუსერი... ციხისჯვარისა და აწუვერისა ციხისა ჰატრონი... გვარამ გოდერძისძე ბეჭის ციხის ჰატრონი» (ზ. ჯიჯინაძის გამოც. 326). თამარ მეფის მემატიანე სახელოვან დედოფლის შესახებ ამბობს, «ჰატრონმან ხმელთამან და ზღვისამან»-ო. სიტყვა «ჰატრონი» ნიშნავდა აგრეთვე მფარველს, მზრუნველს, ჰირად ჰატრონს; მაგ. ატენის ტაძრის XI საუკ. წარწერაში ნათქვამია: «ძლიერმან მეფეთ მეფემან ბაგრატ უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს, ჰატრონსა ჩემსა, სეფესზუარსა შიდა ქალაქისა აშენებაი... ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალნა მეფობამან მათმან, სასახლენი ადგილნი და საქულბაქენი მკვიდრად... მირიანს და ყმათა მისთა... შევწირე წმიდასა სიონსა ატენისასა... სალოცველად... ჰგიანმცა უკუნისამდე ძლიერნი მეფეთა მეფე ბაგრატ სევასტოსი და ძე მათი გიორგი კურაპალატი და სალოცველად მიწისა მათისა გამზდელისა ჰატრონისა ჩემისათვის» (Brosset, Voyage VI, 22). ამ წარწერაში, რასაკვირველია, ჰირად ჰატრონობაზე, ჰირად დამოკიდებულებაზეა ლაპარაკი; ამას ამტკიცებს სიტყვები «გამზდელისა ჰატრონისა ჩემისათვის». ეს წარწერავე გვიჩვენებს, რომ მამულის შემწირველი მირიანის «ყმა» ეოფილა; ამნაირივე ყმები მირი-

ანს, როგორც ეტყობა, რამდენიმე კიდევ უნდა ჰყოლოდა, ამიტომ იქნება წარწერაში ნათქვამი «ყმათა მისთა»-ო, მრავლობითი რიცხვი და არა მხოლოობითი. სიტყვა «ყმა», რომელსაც ჩვენში ამგვარ ჰირად და უფლებრივ დამოკიდებულების აღსანიშნავად ხმარობდნენ ხოლმე, წარმომდგარია სიტყვისაგან «ურმა», რომელიც ნიშნავს ბავშვს, ჭაბუკს. ეს სახელწოდება გვიჩვენებს, რომ «ყმების» ჰირადი უფლებები უნდა შეზღუდული ყოფილიყო. წარწერაში მოხსენებულ მირიანსავით ყველა შემლებულ აზნაურებს ყმები ჰყავდათ ხოლმე. მემატიანეს სიტყვებიდანა ჩანს, რომ ომის დროს ამ ჰატრონებს ყმები ამალასავით თან ახლდნენ ხოლმე; იხარებდეს, ამბობს მაგალითად იგი, «ვითარ მჰოვნელნი... ჰატრონი ყმისა და ყმა ჰატრონისა» (ქარ. ცხ. 389), ან კიდევ «უსწრობდა ჰატრონი ყმასა და ყმა ჰატრონსა» (idid. 417). ერთი სიტყვით, მასალებიდან ცხადადა ჩანს, რომ ჰატრონყმობა მაშინდელ საქართველოს სოციალურ და ქონებრივ წესწყობილების გამომხატველია.

მაგრამ იმავე დროს «ჰატრონყმობა»-ს სახელმწიფო წესწყობილებაზედაც დიდი გავლენა ჰქონდა, სახელმწიფო წესწყობილების გამომხატველიც იყო. ეს იქიდანა სჩანს, რომ სიტყვა «ჰატრონი» მარტო კერძო მესაკუთრეს და მფარველს კი არა ნიშნავდა, ე. ი. მარტო ცხოვრების სოციალურ და უფლებრივ განწყობილებათა დამახასიათებელი კი არ იყო, არამედ მეფესაც, ხელმწიფესაც ნიშნავდა, მაგალ. როცა მემატიანეს სურს გვაცნობოს, რომ მწიგნობართ უხუცესი გიორგი ჭყონდიდელი მეფე დავით აღმაშენებელთან იყო ერთად აღზრდილი, იგი ამბობს: «თანააღზრდილი ჰატრონთანაო» (ქრ. ცხ. 358), ან არადა «თანა აუდგა აღზრდილი სიყრმითაგანთა ჰატრონის მსახურებათა» (ქრ. ცხ. 359). მეორე ისტორიკოსიც «ჰატრონს» მეფის მაგიერ ხშირადა ხმარობს ხოლმე, მაგ. იგი მოგვითხრობს, ძლევამოსილ თამარ-მეფის ლაშქარი ბრძოლის ველიდან დაბრუნდა და «მოვიდეს წინაშე ჰატრონისა ღვთივგანათლებულისა»-ო (ქარ. ცხ. 415). სხვა ადგილას იგივე მემატიანე ამტკიცებს, რომ «არცა ძველთა ჟამთა შინა და არცა ახალთა სადამე ხმე-

ნილ არს, უკეთუ საკაძე ქმნილ იყოს ნებსით ანუ უნებლიეთი განდგომილება მეფეთა დაწყობითგან სოფლისათ არა სადა ვის უხილავს თუმცა წარმართებოდეს, ანუ გამარჯვებოდეს პატრონთა ზედაო» (ქარ. ცხ. 127). ყველა ზემომოყვანილ და სხვა კიდევ მრავალ მაგალითებიდან, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა, ცხადადა ჩანს, რომ სიტყვა «პატრონი» მეფესაცა ნიშნავდა. მაგრამ, როგორც პატრონი ერთსა და იმავე დროს მესაკუთრეს, მფარველს და მეფეს, ანუ ხელმწიფესა ნიშნავდა, თავის მხრივ სიტყვა «ყმა», ანუ «მოყმე» ქვეშევრდომსა ნიშნავდა, თუნდა ეს ქვეშევრდომი დიდებული აზნაური და მოხელე ბრძანებულიყო. მაგალითად, თამარ მეფის მემატიანე თამარის მომხრე დიდებულების შესახებ ამბობს: «მიეცა ძლევა მოყმეთა თამარისათაო» (ქარ. ცხ. 129). სხვა ადგილას იგივე ავტორი მოგვითხრობს: «მოვიდეს მოეგებნეს წინა ფანასკერტელი ზაქარია და მინიელი, კალმახელნი, ყმანი კარგნი, პატრონთაგან შეწყალებულნი»-ო (ქარ. ცხ. 132). ცხადია, რომ ორივე შემთხვევაში ყმანი, ანუ მოყმენი ქვეშევრდომებსა ნიშნავენ, ე. ი. სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენას ახასიათებენ, რომ სიტყვა «ყმას» «პატრონი»-საგით პოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა და სახელმწიფო ცხოვრების დამოკიდებულებათა გამომხატველი იყო, ნათლად შეიძლება დავინახოთ შემდეგ გარემოებიდან: ჩვენი მემატიანენი ათაბაგსა და შირვანშაჰს, რომელნიც საქართველოს მეფის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ, თამარ მეფის «ყმებს» ეძახიან (ქარ. ცხ. 418). ამ შემთხვევაში სიტყვა «ყმა» დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნოების განმავლობაში ძალიან გავრცელებულ სახელწოდებას vassus, vassalus (ვასსუს, ვასსალუს) ეთანასწორება. ამგვარად, ყველა საისტორიო საბუთებიდან ნათლადა მტკიცდება, რომ პატრონყმობა ერთსა და იმავე დროს სოციალურ ცხოვრების დამახასიათებელი იყო, სახელმწიფო ცხოვრების წესწყობილებისაც: პატრონი — მეფესაც ნიშნავდა, მესაკუთრეს, მზრუნველსაც; მოყმე, ანუ ყმა — ქვეშევრდომსაც დაერქმეოდა ხოლმე, ყმასაც. ერთის სიტყვით, კერძო და სახელმწიფო ცხოვრების

მოვლენანი და დაწესებულებანი ერთი ერთმანეთზე იყვნენ გადაბმული და შედუღებული, თითქოს სახელმწიფო წესწყობილება საქართველოში კერძო ცხოვრების განწყობილების «პატრონყმობი»-საგან ეოფილიყოს წარმომდგარი. ერთ დროს მაინც ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების ღერძს სწორედ ეს პატრონყმობა შეადგენდა. ამ მხრივ საყურადღებოა აშოტ კურაპალატის მოქმედება თავის ახალ სამფლობელოში შავშეთ კლარჯეთში; მემატიანე მოგვითხრობს, რომ «ხევი შავშეთისა უშენებელ იყო მაშინ გარეშე მცირეთა სოფელთასა, რამეთუ ჟამთა სპარსთა უფლობისასა აოხრდა... კვალად შემდგომად მისსა სლვამან სალმობისამან მოაოხრა შავშეთი და კლარჯეთი და მცირედღა დაშთნეს კაცნი ადგილ ადგილ, ხოლო დაშთომილთა მათ მკვიდრთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგივ სიხარულითა და სიყვარულითა და დაემკვიდრა მუნ და მისცა ღმერთმან გამარჯვება და ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთსა ზედა და მან სოფელნი ზოგი იყიდა საფასით და ზოგი ოხერი აღაშენა და განამრავლა სოფლები კურაპალატმან ქუეყანათა მათ შინა» (სამი ისტ. ქრონ., სუმბატის ქრონ. 52). ეს პატარა ნაწყვეტი მაშინდელ საზოგადოების ცხოვრების სურათს საუცხოოდ გვიხატავს; აშოტ კურაპალატი, როგორც მემატიანე მოგვითხრობს, აოხრებულ ქვეყანაში მისულა და სპარსეთის განადგურებისა და შავი ჯირის მუსრისაგან გადარჩენილ ადგილობრივ მცხოვრებთ იგი სიხარულით მიუღიათ; ხოლო მისი უფლება და მფარველობა ნებაყოფლობით შეუწყნარებიათ; აშოტი მათ მფარველობას გაუწევდა, დაიცავდა განსაცდელისაგან, მცხოვრებნი-კი თავის მხრივ მის უფლებას დაჰყაბულდნენ და ამით, რასაკვირველია, პირადი თავისუფლება შეეზღუდათ და დამოუკიდებელ მკვიდრთ ბატონი გაიჩინეს; ამას ლათინურად fundorum patrocinia ერქვა, ქართულად კი შეიძლება «შეწყნარებული პატრონობა» დავუძახოთ. ამავე დროს, მემატიანეს სიტყვით, აშოტს ზოგი სოფლები ფასად გაუყიდნია, ესე იგი, პირად კერძო საკუთრებად განუთვისებია და ზოგი კიდევ ოხერი მიწები და ნასოფლარები, რომელნიც მის საპატრონო საკუთრებას შეადგენდნენ, აღუდგენია

და გაუშენებია საქართველოს სხვა ადგილებიდან გადმოყვანილ ხალხით; ამგვარად, აშოტს თავისუფალი და ცარიელი მიწები მათთვის უწყალობებია; ასეთ საქციელს რომაელები beneficia'-ს ეძახდნენ, ხოლო ქართულად შეიძლება «წყალობითი პატრონობა» დავარქვათ სახელად. ამნაირად, ზემომოყვანილ მემატიანეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ აშოტის სახელმწიფო უფლება fundorum patrocinia'-სა და beneficia-ზე იყო დამყარებული. ანუ ქართულად რომ ვსთქვათ, «შეწყნარებულ და წყალობით პატრონობაზე», ერთი სიტყვით, კერძო უფლებრივი თვისება ჰქონდა. საქართველოს სამეფო მთლიანად პატრონემობაზე იყო დაფუძნებული: როგორც მეფე თავის დიდებულ ქვეშევრდომებ-«მოყმეების» პატრონად ითვლებოდა, ისევე თავიანთ მხრივ ეს მეფის ყმები საკუთარ ხელქვეითების პატრონებად ითვლებოდნენ, ხოლო ხელქვეითნი, როგორც ჩვენ ზემოთ მოყვანილ ატენის წარწერიდან დავინახეთ, ყმებად იწოდებოდნენ; ამ ყმებსაც თავიანთ მხრივ საკუთარი ყმები ჰყავდათ ხოლმე, რასაკვირველია, ისინი მათ პატრონებად ითვლებოდნენ. ამნაირად, მთელი მაშინდელი საქართველო მეფიდან მოყოლებული უბრალო მდაბიომდე პატრონემობის ულელში იყო შებმული და ცხოვრების ტვირთს მიეწეოდა; რომ დიდებული მოხელეებიც მეფესავით პატრონებად იწოდებოდნენ, ცხადად სჩანს მემატიანეების თხზულებებიდან; დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის ისტორიკოსები მაგალითად შემდეგ პირებს ასახელებდნენ: გუზან «პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა» (ქარ. ცხოვ. 426), ვარდან დადიანი «პატრონი ორბეთისა და კაენისა და ლიხთიქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა» (ქარ. ცხ. 426), მხარგრძელი «პატრონი ლორისა» (ქარ. ცხ. 431), აფრიდონ «თმოგვისა და სხვათა ციხეთა პატრონობითა აღზევებული» (ქარ. ცხ. 408), იოანე ვარდანისძე «პატრონი გაგისა» (ქარ. ცხ. 428) და მაყე «პატრონი კაიწონისა» (ქარ. ცხ. 428).

თავი მეოთხე

რის უფლება ჰქონდა საქართველოს მეფეს და რა საქმეებს განაგებდა ხოლმე იგი? მეთორმეტე საუკუნეში ჩვენი მეცნიერები იტეოდნენ ამაზე «რაოდენი საქმენნი ეთხოებიან მეფობასა»-ო? რასაკვირველია, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ყველას ის ემჯობინებოდა, ამის ჰასუხი იმდროინდელ თხზულებებში ამოგვეკითხა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენ დრომდე არც ერთ ისეთ ქართულ თხზულებას არ მოუღწევია, სადაც საქართველოს მაშინდელ სახელმწიფო წესწყობილებაზე იყოს ლაჰარაკი. მართალია, თუმცა ჩვენ არავითარი ჰირდაჰირი ცნობები არ მოგვეჰოვება, რომ ამგვარი თხზულებები ოდესმე ქართულად დაწერილიყოს, მაგრამ ერთი გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეს ასე უნდა ყოფილიყო: მაშინდელ ჩვენ მეზობელ ერებს სჰარსელებსა და განსაკუთრებით არაბებს დიდი მწერლობა ჰქონდათ თავიანთ სახელმწიფოთა წესწყობილებისა და მოხელეთა უფლების შესახებ; სჰარსულად დაწერილ გამოკვლევის «სიასეტ ნამე»-ს ავტორი ნიზამ-ულ მულკი ჩვენ სახელოვან მეფის დავით აღმაშენებლის უფროსი თანამედროვე იყო; ცოდნით და მწერლობით მაშინ ქართველები თავიანთ მეზობლებს თითქმის არაფრით არ ჩამოუვარდებოდნენ, ამიტომ მოსალოდნელია, რომ ჩვენშიაც ყოფილიყო გავრცელებული სასჯულთმეცნიერო გამოკვლევათა წერა, — სხვადასხვა თხზულებები საქართველოს წესწყობილებისა და კანონმდებლობის შესახებ. ჩვენი ძველი მწერლობა ძალიან ნაკლებად არის შესწავლილი, ამიტომ შესაძლებელია ოდესმე ამგვარი თხზულებები აღმოჩნდეს კიდეც. მანამდისინ-კი მკვლევარი იძულებულია მაშინდელ საისტორიო მასალებს და მთავრობის მიერ გამოცემულ სიგელებს მიჰმართოს: იქაც საკმაო და საყურადღებო ცნობების ჰოვნა შეიძლება. დავით აღმაშენებლის მემატიანე მაგალითად ერთ საუცხოვო ცნობას შეიცავს მე-

ბელნი: კიდეთაჰურობანი, სამეფოსა წუნარობისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მთავართ ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწესებანი, საროთა შიშნი, სახელოთა და საბჭოთა სჯანი, საჭურჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხვევანი და ჰასუხნი, მეძღვნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წრთვნანი, მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატევისნი მოკითხვანი, სჰათა დაწეობანი და ღონიერნი მიმართებანი, და რაოდენნი ვინ აღმოწუნეს სიტევითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთასა» (ქარ. ცხ. 371). ეს შესანიშნავი ნაწევეტი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველ განათლებულ საზოგადოებაში სჯაბაასი ჰქონიათ ხოლმე სამეფოს წესწეობილების სხვადასხვა ძირითად საკითხების შესახებ, იმაზე, თუ «რაოდენნი საქმენნი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენი მართებანი და განსაგებელნი». მაგრამ მემატიანეს სიტევები აგრეთვე ცხადად ამტკიცებს, რომ საქართველოს მეფეები «მართებანი» და «სათხოარნი საქმენი», ანუ მეფეთა უფლება და მოვალეობანი მაშინდელ ისეთ განათლებულ და ნასწავლ მწერლებს, როგორიც მაგალითად დავით აღმაშენებლის მემატიანე იეო, ჯერ კიდევ სავსებით გამორკვეული არა ჰქონდათ. ეს გამოურკვევლობა ისტორიკოსის სიტევებს ნათლად ეტეობა: «ვინ აღრაცხნის რაოდენნი მართებანი და განსაგებელნი ეთხოებიან მეფობასა»-ო, გაოცებული კითხულობს ჩვენი მემატიანე და კაცი ამ კითხვის კილოზევე შეატეობს, რამდენად დარწმუნებულია იგი, რომ მეფობის ეველა განსაგებელ საქმეების ჩამოთვლას ყერავინაც ვერ შესძლებს. ისტორიკოსი თითონაც ცდილობს, აღნუსხოს საქართველოს ხელმწიფის მართებანი და მოვალეობანი, მაგრამ ბოლოს თითონ გრძნობს, რომ ამ საკითხის გამორკვევა სავსებით არ ძალუძს და ამის გამო ისევ კითხულობს «რაოდენნი ვინ აღმოწუნეს სიტევითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა»-ო. მაშასადამე, ჩვენი მემატიანეს სიტევით, მეფის მოვალეობანი უფსკრულსა ჰგავდა, და ვინ უგუნური იქნებოდა, რომ ამ უფსკრულისა ძირი ეპოვნა და სიღრმე აღმოეწეო?.. ამგვარი მემატიანეს უმ-

ლურება ამტკიცებს, რომ მაშინდელ მეცნიერებს ძალა არ შესწევდათ ცხოვრების მრავალმხრივი და ეოველდღიური შემთხვევანი რამდენიმე უმთავრესი ერთსაირი ცხოვრების მოვლენად ჩაეთვალათ: ისინი თითოეულ სახელმწიფო ცხოვრების შემთხვევას ცალ-ცალკე ასახელებდნენ და, ეტეობა, ფიქრადაც არ მოსდიოდათ რამდენიმე ერთგვარი მოვლენა ერთად დაესახელებინათ; მემატიანე მაგალითად ზემომოყვანილ ნაწყვეტში სხვადასხვა სახელით ერთსა და იმავე საგანზე ლაპარაკობს: სამეფოსა წენარობისა ღონენი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, საეროთა შიში, შემცოდეთა წყალობითნი წვრთნანი და მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი. ჩვენთვის ეხლა, რასაკვირველია, ცხადი არის, რომ მთავართა ზაკვის გაგება და სამეფოს დაწენარებისა და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ღონისძიების ხმარება ერთსა და იმავე საგანს, სახელდობრ, სამეფოს გამგეობას შეეხება; როცა მეფე იმის ცდაში იყო თავის სამფლობელოში მეუდროება როგორ ჩამოეგდო, უეჭველია იგი «შემცოდე» მეამბოხეებს დასჯიდა, ხოლო ერთგულ მოუმეებს წყალობას გაუმრავლებდა; ამგვარად, ესეც გამგეობას შეეხებოდა, ჩვენმა მემატიანემ-კი თითქოს ეს არ იცის. იმავე ნაწყვეტში ისტორიკოსი სამ სხვადასხვა ალაგას სამხედრო, ანუ სალაშქრო საქმეებზე ლაპარაკობს: მაგალითად, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მხედართა განწესებანი, სპათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი; ეველა ეს საზრუნავი სამხედრო საქმეებს შეეხება და ჩვენ ეხლა, რასაკვირველია, თითოეულ კერძო სალაშქრო მეცადინეობისა და ვარჯიშობის ჩამოთვლას არ დავიწყებდით, არამედ აღვნიშნავდით მხოლოდ საზოგადოდ «სამხედრო საქმეებით». იგივ უნდა ვთქვათ საერთაშორისო საქმეების შესახებაც: მემატიანე რამდენჯერმე ლაპარაკობს ერთსა და იმავე საგანზე, მაგალითად: მოციქულთა შემთხვევანი და პასუხნი, მემღვნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი და მოსაკითხავთა შესატევისნი მოკითხვანი. ერთი სიტყვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ მაშინდელ მეცნიერთა წრეებში სისტემატიურ მსჯელობას ჯერ კიდევ საკმაოდ არა ჰქონდა ფეხი მოკიდებული, თვით სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წე-

სიც ვერ იყო ამ მხრივ საკმაოდ განვითარებული. მაშინდელ საქართველოში, როგორც უველგან საშუალო საუკუნოების დროს, შრომისა და მოვალეობათა კანონიერი განაწილება და განსაზღვრა არ არსებობდა.

თუმცა ზემომოყვანილი მეფობის მართებანი და განსაგებელი საქმეები ხეირიანად და თანამედროვე მოთხოვნილებათა შესაფერისად ვერ არის ჩამოთვლილი, მაგრამ მაინც საყურადღებოა, რადგან მაშინდელ პოლიტიკურ სიბრძნესა და მსჯელობას ახასიათებს. ამასთანავე იმ ნაწყვეტის საშუალებით მკვლევარს შეუძლიან დაახლოებით მაინც გამოარკვიოს, რა და რა შეადგენდა საქართველოს მეფეების უფლებასა და მოვალეობას; სამ ზემოთ დასახელებულ: საგამგეო, სამხედრო და საერთაშორისო საქმეების გარდა, ხელმწიფის განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა აგრეთვე «საჭურჭლეთა შემოსავალნი», ანუ საფინანსო საქმეები, — «მომჩივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება, — და «სახელოთა და საბჭოთა სჯანი», ანუ საკანონმდებლო (და საგამგეო, რა მხრივ?) მოღვაწეობა. იქ სრულებით მოხსენებული არ არის საეკლესიო საქმეები, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, შემთხვევით იქნება გამოტოვებული მემატიანეს ნუსხაში.

რასაკვირველია, მეფეს ჰირადად ყველა საქმეების განგება არ შეეძლო. მართვა-გამგეობის ტვირთვის გასაადვილებლად მას თანამშრომლები ჰყავდა. ჩვენში მაშინ მეფის თანამშრომლებს «დიდებულ მოხელეებს» ემახდნენ. საგამგეო საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე ვაზირს და მწიგნობართუხუცესს, იგი ყველა მოხელეებზე უფრო დაწინაურებული იყო და სამეფო დარბაზის მწიგნობართა უფროსად ითვლებოდა; იგივე მოახსენებდა ხოლმე მეფეს ეკლესიის საქმეებისა და საჭიროებათა შესახებ: ვაზირი და მწიგნობართუხუცესი უეჭველად სამღვდელო ჰირი უნდა ეოფილიყო, სახელდობრ, ჭყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი; ამგვარად იგი დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნოებიხ სახელმწიფოების კანცლერს მოგვაგონებს. ლაშქრის გამგეობა, მოწყობა და ომიანობის დროს წინამძღოლობა ამირსპასალარის სახელოს შეადგენდა. სახელმწიფოს შე-

მოსავალ-გასავალი მეჯურჭლეთუხუცესს ეკითხებოდა ხოლმე. ეხლა ჩვენ არ შეგვიძლიან საქართველოს სახელმწიფოს მოხელეთა უფლებანი და მართებანი უფრო ვრცლად განვიხილოთ, იმიტომ რომ ამ საგანს ჩვენ დღევანდელ გამოკვლევასთან პირდაპირი კავშირი არა აქვს. ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ თუმცა ზემომოყვანილ ისტორიკოსის სიტყვების თანახმად «მომჩივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება მეფის განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, მაგრამ საბუთებიდანა სჩანს, რომ მუდმივ ასეთი წესი არა ყოფილა და ერთ დროს მართმსაჯულება მეფის პირდაპირ განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს აღარ ეკუთვნოდა. რასაკვირველია, როცა მემატიანე ამბობს, მეფეს «მომჩივართა მართალნი გამოძიებანი» ეკითხებოდაო, ის ამას ნიშნავს, რომ მეფე უმაღლესს მსაჯულად ითვლებოდა ხოლმე; მისი წამდაუწუმ, წვრილმან საჩივრებით შეწუხება არ იქნებოდა, ამისათვის განსაკუთრებული მოსამართლეები იყვნენ დაყენებულნი. მეფე მაშასადამე უზენაეს მსაჯულად ითვლებოდა; იგი პირადად ისმენდა გაჭირვებულის საჩივარსა და სათხოვარს და თითონვე სდებდა ხოლმე განაჩენს. მაგრამ მუდამ ასე არა ყოფილა. ძველი წესი დავით აღმაშენებლის დრომდე მოქმედებდა, ხოლო ამ სახელოვანმა მეფემ მართმსაჯულებას ახალი გზა გაუკვლია. დავით აღმაშენებლის მემატიანე ჩვენ სამართლის ამ თვალსაჩინო წარმატებისა და გაუმჯობესების ამბავს ამნაირად მოგვითხრობს: «სლვასა შინა თვისთა სამეფოთასა სიმრავლითა სპათათა და სიმალითა სლვისათა», სწერს ისტორიკოსი, მეფეს «ვერ ადვილად მიემთხვეოდიან მომჩივარნი და დაჭირვებულნი, განაღა ვიეთვანმე რომელთა საჭიროდ უხდის განკითხვა და შეწევნა მეფობრივი, ნუ უკუე და ვინმე აღვიდის ბორცვსა ზედა რასამე გზისა მახლობელსა, ანუ კლდესა, გინა თუ ხესა, ვითარცა ზაქე, უკეთუ ოდენ ეპოვოს ესე ვითარი საქმე და მუნით საცნაურ ყვის ჭრტინვა თვისი, ამისთვის დაედგინნეს კაცნი მართლიად მცნობელნი და განმკითხვარნი მომჩივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა» (ქარ. ცხ. 373). როგორც ამ შესანიშნავ და ძვირფას ცნობიდანა ჩანს,

ვიდრე დავით აღმაშენებელი ამ ახალ წესს შემოიღებდა, თითონ მეფე ეოფილა ჰირადად მსაჯულად, მაგრამ როცა სახელმწიფო გაფართოვდა და სახელმწიფოს სამზღვრებმა შესამჩნევლად გაიწია, ცხოვრებაც, რასაკვირველია, გართულდა, სამეფოს მართვა-გამგეობა გაძნელდა. მეფე იძულებული იყო თავისი განთქმული მხნეობა და თავისუფალი დრო გაერთიანებულ საქართველოს ჰოლიტიკურ ძლიერების დამყარებისათვის მოეხმარებინა; ამისთვის-კი სწრაფი ლაშქრობა და მუდმივი სამხედრო სამზადისი და მოქმედება იყო საჭირო. მეფეს, რასაკვირველია, დრო და მოცალება არ ექნებოდა და ამის გამო «მომჩივართა» საქმეების გარჩევას ველარ მოასწრობდა. მეფე რომ ერთ ალაგას არ ეგულებოდათ ხოლმე, მომჩივარნი და მთხოვნელები ცდილობდნენ სადმე გზაში მაინც დაჰხვედროდნენ მას და თავიანთი ჭირ-ვარამი და დარდი შეეჩივლათ; ისინი, მემატინეს სიტყვით, გზის ჰირას გორაკებზე, ან მაღალ კლდეებზე ავიდოდნენ ხოლმე, ან არა და ხის კენწეროზე მოექცეოდნენ, ოღონდაი მეფემ როგორმე შეგვამჩნიოს და ჩვენი ამბავი იკითხოსო. ნიჭიერმა და შორსგამსჭვრეტავმა ხელმწიფემ მომჩივართა და მართმსაჯულების ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობას ეურადღება მიაქცია და საქმის მოწესრიგება დააჰირა. რაკი თითონ მეფეს მოცალეობა არა ჰქონდა, ამიტომ ეკელა მეფესთან ნაჩივლ საქმეების გამოსაძიებლადა და გასარჩევად მან ახალი დაწესებულება დააარსა, სადაც «კაცნი მართლიად მცნობელნი» დაადგინა; ამიერითგან უზენაესი მართლმსაჯულება საქართველოში ამათ ეკითხებოდა, ეს მეფის ჰირადი განსაგებელი საქმე აღარ იყო; შესაძლებელია მხოლოდ მისთვის უზენაეს მოსამართლეთა განაჩენი დასამტკიცებლად წარედგინათ ხოლმე.

ჩვენ არ შეგვიძლიან ეხლა უფრო ვრცლად განვიხილოთ ის საკითხი, თუ რა და რა საქმეები ეკითხებოდა ამა თუ იმ დიდებულ მოხელეს, იმიტომ რომ ამ საკითხისათვის ცალკე გამოკვლევა იქნებოდა საჭირო, თუ-კი ჩვენ მოვინდომებდით ჯეროვანად შეგვესწავლა იგი, — აგრეთვე იმის გამო, რომ ჩვენ აწინდელ კვლევის საგანთან მჭიდრო კავში-

რი არა აქვს. საქართველოს მეფეს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მრავალი სხვადასხვა საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე, მაგრამ მეფის უფლების თვისება რომ უკეთესად გავითვალისწინოთ, უკეთესი იქნება, თუ მეფის თითოეულ განსაგებელ საქმეებს ეხლა თავს დავანებებთ და უმთავრესის საზოგადო საკითხის გამორკვევას შევუდგებით, სახელდობრ, თუ რა უფლებები ჰქონდა საქართველოს მეფეს სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, სრული, განუსაზღვრელი თვითმპყრობელი ბრძანდებოდა იგი, თუ მისი მოქმედება ცოტად მაინც შეზღუდვილი იყო?

თავი მეხუთე

თითონ მეფეებისათვის რომ გვეკითხნა, უეჭველია, ისინი დაუყოვნებლივ გვიპასუხებდნენ, «ნებითა და შეწევნითა ღვთისათა» სრულის უფლებითა ვართ აღჭურვილიო; აკი გიორგი II ერთ თავის სიგელში «აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელის» სახელი უწოდა თავისთავს. ჩვენთვის ამ მეფეთა შეხედულობას ეხლა, როცა მათ უფლების ჭეშმარიტ თვისებისა და სიგრცის გამორკვევას უნდა შევუდგეთ, არსებითი მნიშვნელობა აღარა აქვს; მაშინდელ მეფეების ბრძანება-სიგელები და მემატიანეთა მიერ მოთხრობილი ამბები უფრო მიუდგომელ და პირუთვნელ საბუთებს შეგვძენენ ამ საკითხის გამოსარკვევად. დიდი ხანია, როგორც სიტყვაკაზმულ მწერლობაში, ისე განათლებულ საზოგადოებაში ერთი ახირებული და შემცდარი აზრია გავრცელებული, ვითომც საშუალო საუკუნოებში და ქრისტეს წინა დროს აზიის ყველა სახელმწიფოში განუსაზღვრელი, სრული თვითმპყრობელობა იყო გაბატონებული, ვითომც იქ მეფის სურვილსა და განზრახვას კანონის ძალა და გასავალი ჰქონდა და დაუყოვნებლივ, სიტყვის შეუბრუნებლივ უნდა აეს-

რულებინათ ქვეშევრდომებს. ამისთანა სახელმწიფო წესწყობილებას, როგორც მოგეხსენებათ, აზიურ დესპოტიის, ანუ აზიურ მტარვალობის სახელიც-კი დაარქვეს. რასაკვირველია, ეველა აღმოსავლეთის სახელმწიფოზე ლაპარაკის ჩამოგდებას ჩვენ ვერ გავბედავთ, მაგრამ საქართველოს ისტორიის შესწავლა და ქვემორე დაწერილიც, იმედია, საკმაოდ შეარუევს ამ ეალბ და უსაფუძვლო აზრს.

საქართველოს მეფის უფლებათა სივრცის გამორკვევას ჩვენ მისი ტახტზე აბრძანების პირველ მოქმედებიდანვე შევუდგებით. უძველესი ქართული იურიდიული საბუთები გვიჩვენებენ, რომ ხელმწიფე ტახტზე აბრძანდებოდა თუ არა, ეველა დაწესებულებანი და კერძო პირნი, რომელთაც განსვენებულ მეფეთა მიერ წყალობის, ან კიდევ ბრძანების წიგნები ნაბოძები ჰქონდათ, მოვალენი იყვნენ ახალ ხელმწიფისათვის მიერთმიათ და საბუთების დამტკიცებას შეჰვედრებოდნენ. როცა მეფე თავის მოუმეს ისეთ წყალობის წიგნს აძლევდა ხოლმე, რომელიც «საუკუნოდ» უშლელად უნდა დარჩენილიეო, იგი თავის ნაბოძებ ბრძანებაში უეჭველად ჩაუმატებდა ხოლმე: «აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა... დაუმტკიცეთ და ნუ უშალავთ ბრძანებულსა და გაგებოვიდსა მას ჩუენსა»-ო (იხ. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი, ჟორდანია, ისტ. საბ. შიომღ. 4); ასეთი თხოვნა ეველა უძველესს მეფეთა სიგელებსა აქვს ჩართული (იხ. idid. მეორე სიგელი ბაგრატ IV, გვ. 9; გიორგი II, გვ. 12; დავით აღმაშენებლისა, გვ. 19 და სხვა). ჩვენამდის სწორედ ერთმა ასეთმა საბუთმა მოაღწია, სადაც მეფე გიორგი II შიომღვიმისადმი წინანდელ მეფეთა ნაწყალობებ უფლებებს უმტკიცებს. მეფე ბრძანებს: «მოვიდეს მღვიმესა ჩუენ წინაშე წმიდა მამა მიქელ და ეოველნი მამანი, მკვიდრნი მღვიმისანი და მოიხვნეს სიგელნი მამათა და პაპათა ჩუენთანი და დაწერილნი მთავართ ეოველთა და აზნაურთა... რათა იგი სიგელნი განუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენითო» (idid. გვ. 10). ამ დამტკიცების და უფლებათა განახლების საბუთის ბოლოს ნათქვამია: «დაიწერა ბრძანებაი და სიგე-

ლი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩემისასა პირველსა (?) (idid. გვ. 12). რასაკვირველია, შიომღვიმის მამებს გიორგი II-სათვის იმის მეფობის პირველ წელს იმიტომ წარუდგენიათ დასამტკიცებლად, რომ მათ საბუთებს ძალა და მნიშვნელობა არ დაჰკარგოდათ. ჩავუკვირდეთ ეხლა ამ მოვლენას და გამოვარკვიოთ, თუ რას მოასწავებს იგი. თუ მეფეებს საჭიროდ მიაჩნდათ რომელიმე მოუმეს მამულს, ან სხვა უფლებას რომ უწყალობებდნენ, სიგელში აუცილებლად ჩაემატებინათ ხოლმე შემდგომად მომავალ მეფეების მიმართ თხოვნა, ჩემი ბრძანება და წყალობის წიგნი დაამტკიცეთ და ნუ გააუქმებთო, უეჭველია, ისინი დარწმუნებულნი უნდა ეოფილიუვნენ, რომ მათ მემკვიდრე მეფეებს შეეძლოთ წინაპართა ნაბრძანები და წყალობის წიგნი მოეშალათ. რამდენად დარწმუნებულნი იყვნენ საქართველოს ხელმწიფეები, რომ მათ მოადგილეებს მათის ბრძანების დარღვევა შეეძლოთ, იქიდანა სჩანს, თუ რა საშუალებასა ხმარობდნენ ხოლმე მეფენი, ოღონდ-კი თავიანთ წყალობის წიგნისათვის საუკუნო უქცეველობა მიენიჭებინათ; თხოვნის გარდა ისინი სიგელში ეოველთვის ჩაურთავდნენ ხოლმე: «უკუეთუ ვინმე, რასაცა ჟამსა რაიცა გვარი კაცი, დიდი გინა მცირე ადგეს და ამა ნაქნარსა ჩუენსა აქცევდეს, გამცაურისხდების მამაი, მე და სული წმინდაი და ესემცა წმინდანი მოციქულნი არიან მსაჯულნი სულისა მათისანი დღესა მას განკითხვისასა» (შიომღ. ისტ. საბ. 9. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი). ამგვარივე წეევლა-კრულვა ეველა საბუთებში მოიპოვება (იხ. შიომღ. ისტ. საბ.). მაგრამ, მეფეების აზრით, არც ესა კმარობდა; რომ წეევლას გაეჭრა და მომავალში საბუთი ვისმე არ დაერღვია, ამისათვის ისინი თითოეულ თავიანთ სიგელების ბოლოს მიამატებინებდნენ ხოლმე: «თქვენ ქრისტეს მიერ... ქართლისა კათალიკოზმან და წმიდათა მღვდელთ მოძღუართა დაწერილი ესე ჩუენი დაამტკიცეთ, ვითა წესი არს წეევლანი და შეჩუენებანი დაწერენით ვინცა ოვიქციოს და შევიცვალოს»-ო. (ბაგრატ IV-ის სიგელი. 1058 წ. idid. 4). ასეთივე თხოვნა ჩართულია ბაგრატ IV მიერ. სიგ. idid. 9: გიორგი II 1072 წ. სიგელში, idid. 12; და-

ვით აღმაშენებლის ანდერძში, idid. 19). კათალიკოზებიც გულმოდგინედ ასრულებდნენ ხოლმე მეფეთა თხოვნას; აი, მაგალითად, როგორა სწუევლის და შეაჩვენებს მეფის სიგელის უარისმყოფელთა და გამაუქმებელთ გიორგი კათალიკოზი: ვინცა ბაგრატის სიგელს დაარღვევს, «ჰ რისხვამსცა მამაი, მე და სული წმიდაი, ღვთისმშობელი, კრულმცა არიან დაუსაბამოისა უფლისა სიტუეითა, ათთორმეტთა წმიდათა მოციქულთა მადლითა, ექუსთა კრებათა მადლითა, ხუთთა ჰატრიარქთა ჯუარითა, წმიდისა დედაქალაქისა და ისუეტს ცხოელისა მადლითა, ჩემ გლახაკის ჯუარითა გაუხსნელად სულით და ხორცით ამას ეოფასა და მას საუკუნესა არსმცა ნაწილი მისი იუდასთანა ისკარიოტელისა და ეოველთა მწვალებელთა და უფლის უარისმყოფელთა თან შერაცხილი»-ო (ისტ. საბ. შიომღ. იხილე ასეთივე კრულვა სხვა სიგელებშიაც, idid. გვ. 12, 22 და სხვა). ასეთი საშინელი და უზარმაზარი ცხრაკლიტური კრულვა-შეჩვენება იყო ხოლმე საჭირო, რომ მეფე დარწმუნებული ბრძანებულიყო. ჩემი მოადგილეები სიგელს არ გააუქმებენ და არ მოშლიანო. მაგრამ არც ეს უზარმაზარი წყევლა-კრულვა ჰშველოდა ხოლმე რასმეს. ეხლაც-კი აუარებელი საბუთი მოიპოვება, საცა ნათქვამია, რომ განსვენებულ მეფეთა სიგელი არ დაამტკიცეს და მოშალეს. ამნაირად ეველა ზემომოყვანილ მასალებიდან ცხადადა სჩანს, რომ საქართველოს მეფეთ მეფის ბრძანებას მნიშვნელობა და გასაგალი მხოლოდ მის სიცოცხლის დროსა ჰქონდა, ესე იგი, თითოეულ მეფის ბრძანებისა და განკარგულების მოქმედებას საზღვარი ედო: ეს საზღვარი მეფის სიკვდილი იყო; თითოეულ განსვენებულ მეფის ბრძანებასა და წყალობის წიგნს მხოლოდ მაშინ შერჩებოდა ხოლმე ძალა და მნიშვნელობა, თუ სამეფო ტახტის მოადგილეები შეიწყნარებდნენ და უქცეველობას დაუმტკიცებდნენ.

ჩვენამდის ერთმა საეურადღებო საბუთმა მოაღწია, რომელიც საუცხოოდ გვიხატავს, რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდებოდნენ ხოლმე ის ჰირები, რომელთაც თითოეულ ტახტზე ახლად აბრძანებულ ხელმწიფისათვის თავის მფლობელობის, ან წყალობის წიგნი დასამტ-

კიცებლად არ წარუდგენიათ. ეს საბუთი ბაგრატ IV-ის სიგელი გახლავთ: «მოვიდეს ჩვენ წინაშეო, ბრძანებს მეფე, ქუთათის, სახლსა სამკუიდრებელსა ჩუენსა, ესე მამანი მიჯნაძოროელნი და მამანი ოპიზარნი... და მოიხვნეს სიგელნი გურგენ ერისთავთ ერისთავისა, გურგენ მეფეთ მეფისა, ბაბისა ჩემისა ბაგრატ კურაპალატისა და მამისა ჩემისა გიორგი მეფისა, რომლითა იგი ტუენი და ზღვარნი მიჯნაძოროისთვის დაემტკიცნეს და კრულობით მოწმობანი კათალიკოზთა და მღვდელთმოძღუართანი, — და მოიღეს ოპიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისა († 889), რომლითა მას ტუესა და ზღვარსა მიჯნაძოროელთა ერჩოდეს და ამათ მიჯნაძოროელთა სიგელთა შინა გუარამ მამფლისა დაწერილი, რომელ ოპიზართათვის დაუწერია არა ხსენებულ იეო არცა დამტკიცებულად და არც გარდაგდებულად» (შიომღ. ისტ. სბა. 8). ოპიზას მონასტრის ბერებს, როგორც ამ საბუთიდან სჩანს, გუარამ მამფლისაგან მამული საჩუქრად მიუღიათ. მაგრამ უთაურობისა და დაუდევრობის გამო თუ სხვა რაიმე მიზეზით გუარამ მამფლის († 882) სიკვდილის შემდეგ ოპიზელ ბერებს თავიანთ წყალობის წიგნი არ წარუდგენიათ ხელმწიფეებისათვის დასამტკიცებლად და ის მამული, რომელიც მათ გუარამ მამფლისაგან ჰქონდათ ნაბოძები, გურგენ ერისთავთა ერისთავს მიჯნაძოროელთათვის გადაუცია. მიჯნაძორის მამებს თავიანთი უფლება კანონიერად დაუცავთ. და ეველა შემდგომად მომავალ მეფეებისათვის სიმტკიცისა და მოუშლელობის ხელწერილი, ხოლო კათოლიკოზებისათვის კრულობითი მოწმობანი უთხოვნიათ და მიუღიათ კიდეც. მაშასადამე მიჯნაძოროელნი ამ დავაში მართალნი იევნენ, ოპიზელების საქმე-კი წაგებული იეო. ასეთივე მსჯავრი დასდო ამ საჩივრის განხილვის შემდეგ უმაღლეს დარბაზის კართან მოწვეულმა საბჭომაც. მეფე ბრძანებს: «ხელნი ამათნი (ე. ი. მიჯნაძოროელთანი) მრავალნი და მტკიცენი იეუნეს და ჩუენგან მათი გატეხა არა ჯერ იეო და სულსა მათ ჰირველთა მეფეთა ვერ დავიმძიმებდით»-ო (idid. 8). მართალია, მამული საჩუქრად თავდაპირველად ოპიზელებმა მიიღეს, მაგრამ რაკი წყალობის წიგნი შემდგომად

მომავალ მეფეებს არ დაამტკიცებინეს, ამიტომ ნაჩუქარ მამულის მფლობელობის უფლებაც დაჰკარგეს. სასამართლომ მამული მიჯნამორელთ მიაკუთვნა, ხოლო ოჰიზელნიც რომ გულნაკლულნი არ დარჩნენ და დავიდარაბა საბოლოოდ მოისპოსო, ამიტომ იმათაც სხვა მამული ვუბოძეთო, ბრძანებს ბაგრატ მეფე.

ეს საბუთი ცხადად გვიჩვენებს, რანაირად აირ-დაირეოდა და დაიხლართებოდა ხოლმე საქმე, თუ რომ წუალობის წიგნს, ან სხვა რაიმე მფლობელობის საბუთს თითოეულ ტახტზე ახლად ასულ ხელმწიფეს არ წარუდგენდნენ დასამტკიცებლად. ამგვარად, იურიდიული საბუთები გვიმტკიცებენ, რომ საქართველოს მეფის უფლებას მხოლოდ მის სიცოცხლის დროს ჰქონდა ძალა და მნიშვნელობა, სიკვდილის შემდეგ კი მარტო იმ შემთხვევაში, როცა მოადგილე დაამტკიცებდა. ეს გარემოება, რასაკვირველია, თვალსაჩინოდ და არსებითად ავიწროებდა და ზღუდავდა მეფის უფლებას; რამდენად შეზღუდული იყო ამ მხრივ საქართველოს ბატონის უფლება, შემდეგი შედარება დაგვანახვებს: თანამედროვე სახელმწიფოებში თითოეულ მეფის ბრძანებას იმ დრომდე აქვს ძალა და მნიშვნელობა, მანამდისინ რომელიმე მომავალი მეფე არ გააუქმებს, მაშინდელ საქართველოში კი მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ძალა, თუ თითოეული მოსახლი ხელმწიფე დაამტკიცებდა მას.

თავი მეექვსე

რა უფლებით-ღა იყო აღჭურვილი საქართველოს მეფე სიცოცხლის დროს, სრული თვითმპყრობელი ბრძანდებოდა იგი, თუ მისი მოქმედების თავისუფლება როგორმე შეზღუდული იყო? მას შემდეგ, რაც სასანელთა გვარის სპარსეთის ხელმწიფეებმა მეფის უფლება საქართველოში მოსპეს «ძით ჟამითაგან, როგორც ჩვენი მემატიანე მოგვითხრობს, ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათამდე»-ო (მოქცევაი

ქართლ. სამი ისტ. ხრ. 44), ე. ი. ბაგრატიონთა გვარის მეფეების გა-ბატონებამდეო. მაშასადამე, ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლება, რამდენადაც მათ მებატონე სპარსეთის მთავრობა ნებას მისცემდა, აზნაურების ხელში ეოფილა. სამწუხაროდ, ჩვენ ამ ხანის შესახებ ჯერჯერობით ძალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან მაშინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარება შეისწავლოს. მემატიანეს აქვს მხოლოდ ერთი გაკვრით ნათქვამი წინადადება, რომელიც საქართველოს ისტორიის აზნაურთა უფლების ხანას ახასიათებს. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოსს სუმბატ დავითის ძეს ეკუთვნის ეს წინადადება, რომელსაც ოდნავ პირადი სიძულვილის და მედასეობის კვალი ატევია; მემატიანე თავმობეზრებული გვაუწყებს: «დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთავანა»-ო (idid. 44). ჩვენის თემისათვის ეხლა საჯირო არ არის გამოვარკვიოთ, თუ რამდენად მართალია ისტორიკოსი: ჩვენთვის ისიცა კმარა, რაკი დამტკიცდა, რომ ვიდრე საქართველოში მეფობა აღდგენილი იქნებოდა, ქვეყნის უმთავრესი უფლება აზნაურებს ეკუთვნოდათ. «ქართლის ცხოვრებიდან» სჩანს, რომ შემდეგშიაც, ვიდრე კონსტანტინე აფხაზთა მეფე ქართლს დაეპატრონებოდა «დაიპყრობდეს ქართლსა აზნაურნი» (-გვ. 282). ქვეყნის გამგეობა აზნაურთა ხელში ეოფილა. ზემოთ მოთხრობილი იეო, თუ როგორ შეერთდნენ ქართველ მოდგმის ერთა განცალკევებული პატარა სამეფოები; მატიანედანა სჩანს, რომ გაერთიანება ზოგჯერ ნებაყოფლობით იეო ხოლმე განხორციელებული, ხანდისხან-კი ძალდატანებითაც. საბუთები გვიჩვენებენ მხოლოდ, რომ მეფის უფლების აღდგენა საქართველოში ერის სურვილისა და მეცადინეობის წყალობით განხორციელებულა. რასაკვირველია, მეფობის დაარსებისთანავე აზნაურობას თანდათან კვლავინდებური უფლება და მოთავეობა ხელიდან გამოეცლებოდა; ეს ამბავი-კი, რა თქმა უნდა, ბატონობას მიჩვეულ უმაღლეს წოდებას არაფრად ეჯაშნიკებოდა, ამის გამო, უეჭველია, გავლენიანი აზნაურობა არც თუ ძალიან მოწადინებული იქნებოდა, რომ

საქართველოს ბატონი მეტისმეტად გაძლიერებულიყო. საქმე სწორედ ასეც დატრიალდა. მემატიანე, მაგალითად, გვიამბობს: «გარდმოვიდა ქართლის მეფე ბაგრატ (მე-III), რათა განაგნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი. მოვიდა და დადგა თიღვას. ხოლო მას ჟამსა აზნაურთა ქართლისათა რომელთამე არა ენება გარდმოსვლა მისი, რამე თუ თვითეულად გააგებდეს საქმეთა ქართლისათა... იწინამძღვრეს ქავთარ ტბელი, მოეგებნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზედა მოღრისასა. იხილა რაი ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახნა სპათა თვისთა, მივიდეს და შეებნეს, იოტნეს ქართველნი, რომელნიმე დახოცნეს, რომელნიმე შეიპყრეს და სხვანი კვალად მეოტნი გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს; მოვიდა უფლის ციხესა... დაეგნა დღენი მცირედნი, განაგნა საქმენი ქართლისანი» (ქარ. ცხ. 302. მარიამ დედ. ქარ. ცხ. ექ. თაეაიშვილის გამოც. 239). ეს მემატიანეს ცნობა გვიჩვენებს, რომ თუმცა ქართლის აზნაურები მეფობის აღდგენის წინააღმდეგნი არ იყვნენ, მაგრამ მისი საქმეებში და ქვეყნის გამგეობაში ჩარევა არ მოსწონდათ, — ბრძანდებოდეთ მანდ აფხაზეთში და აქაურ საქმეებს ჩვენებურად მოვაწყობთო. ქართლის აზნაურებს მაშასადამე ქვეყნის მართვა-გამგეობის უფლების დათმობა არა სურდათ და როცა მეფე ამათ ადგილებში გადმოვიდა, შეიარაღებულნი შეებრძოლნენ კიდეც. ამ დროიდან იწყება შეუწყვეტელი ბრძოლა ქვეყნის გამგეობის უფლების გამო მეფეებსა და აზნაურთა შორის. ხანგრძლივი, სასტიკი, ხშირად დაუნდობელი ბრძოლა იყო ეს მეტოქეობის ხანა; სწორედ ამ ბრძოლის ისტორიის გამორკვევასა და შესწავლას უნდა შევუდგეთ ჩვენ ეხლა. საკვირველია, რომ ჩვენ ისტორიის მკვლევარებს აქამდისინ არავითარი ყურადღება არ მიუქცევიათ ამ ფრიად საინტერესო და საყურადღებო საკითხისათვის.

გარდაიცვალა თუ არა მეფე ბაგრატ III და მე მისი ვიორვი ტახტზე აბრძანდა, «ღადრობითა» (ჰერეთ-კახეთის) აზნაურთათა შეპყრობილ იქმნეს (ბაგრატის დაეენებული) ერისთავნი, მათ ქუეანათ კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა აქუნდა იგი» (სუმბატის ქრონ. სამი ისტ.

ქრ. 67). აზნაურნი წინააღუდგნენ საქართველოს მეფეთ-მეფეს მისი უფლების გაძლიერების შესაფერხებლად და თავიანთი წინანდელი მმართველობა ირჩიეს. შეერთებულ სამეფოს ჰერეთ-კახეთი ჩამოეცალა, მაგრამ შერჩენილ სამფლობელოებშიაც აზნაურები გიორგის დიდ ერთგულობას არ უწევდნენ. იგივე მემატიანე მოგვითხრობს, ბერძნების კეისრის ბასილის შემოსევის დროს გიორგი მეფეს უნდოდა უთანხმოება მშვიდობიანად გაეთავებინა, «ვარნა ორკერძოვე მზაკვარნი იგი აზნაურნი არა მოეშვნეს გიორგის ეოფად ზავისა, რამეთუ არა უნდოდათ მშვიდობაი»-ო (ქარ. ცხ. 313, მარიამ დედ. ქარ. ცხ. 356). მამაზე უარესი გაჭირვება აზნაურებისაგან იმისმა შვილმა ბაგრატ IV გამოიარა: «აზნაურნი ტაოელნიო», მოგვითხრობს მემატიანე სუმბატ დავითისძე, და ბანელი ეპისკოპოსი (იოანე) და ამათთან უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ციხეთა და რომელნიმე უციხონი, განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კონსტანტინეს, ძმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა» (სამი ისტ. ქრ. 75). ხოლო როცა ერთი წლის შემდეგ საქართველოს ბასილ კეისრის ჯარი შემოესია, და ქვეყნის აოხრება დაიწყო და კლდე-კარს გარს შემოერტყა, «სადა იგი იეუნეს, მემატიანეს სიტყვით, მაშინ აზნაურნი ბაგრატისნი და ბრძოლა ეყვეს, ვარნა არა დიდად, და განდგეს კუალად აზნაურნი და მისცნეს ციხენი, ჩანჩუხამან ერისთავმან მისცა ციხე ცეფთისა და თვით წარვიდეს იგინი საბერძნეთს» (idid. 76). აზნაურები იმდენად გატაცებულნი იყვნენ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლით, რომ ღალატსაც კი არ ერიდებოდნენ ხოლმე. ამისთანა თავგანწირულ ერთგულებით საბა მტბევარ ეპისკოპოსს, ეზრა ანჩელ ეპისკოპოსსა და შავშეთის აზნაურებს, რომ არ დაეხსნათ მეფე, მისი საქმე ცუდად დატრიალდებოდა. საზოგადოდ ბაგრატ IV-ს დიდებულ აზნაურთა წინააღმდეგობისა და ღალატისაგან ილაჯი ჰქონდა გაწყვეტილი. ბრძოლა იმდენად გამწვავდა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ავტორის სიტყვით, რომ «აბაზაძენი... კაცნი ძლიერნი და სიმდიდრესა ზედა მკლავისა თვისისაი მოქადულნი და სიმრავლესა ზედა ერისა აღზავებულნი» მეფეს მოსვენე-

ბას არ ამლევდნენ და, წარმოიდგინეთ, ისტორიკოსი ამბობს, «ყოველთა უწყით ჭეშმარიტებით, ვითარმედ შეწყნარებაი მეფისა ეგულვებოდათ»-ო (საეკ. მუზ. გამოც. გიორგი მთაწმ. ცხოვრება, გვ. 319). აბაზაძეებმა ლაღად მეფის შეჰურობაც-კე განიზრახეს, განა მეტიდა შეიძლებოდა? ვინ იუვნენ მერე ეს თავზე ხელაღებულნი აბაზაძენი? «ქართლის ცხოვრებიდანა» სჩანს, რომ ერთი ამ ხუთ ძმათაგანი ქართლის ერისთავადა ყოფილა მაშინ (ქარ. ცხ. 323). მაშასადამე, დიდებულ მოხელეთა და აზნაურთა წრეს უნდა ეკუთვნოდნენ ისინი; ამიტომაც ამბობს გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ავტორი, «კაცნი ძლიერნი და ახოვანნი»-ო; ხოლო როცა იგი ამტკიცებს, აბაზაძენი «სიმრავლესა ზედა ერისა აღზავებულნი» იუვნენო, რასაკვირველია, ამ დიად აზნაურთა მრავალი მომხრენი და საკუთარი ჯარი უნდა ვიგულისხმოთ. ბაგრატ მეფემ თითონ შესჩივლა გიორგი მთაწმინდელს, «მრავალ გზის ხელმეეო და ვერ ოდეს განმემარჯვა»-ო (გიორგის ცხოვ. idid. 319-20). როგორც იყო, ეს თავგასული აზნაურები მეფემ შეიჰყრო და თავიდან მოიშორა (idid. 319). მეორე დაუძინებელმა მეტოქემ და ძლიერმა მოწინააღმდეგემ ლიჰარიტმა-კი მეფეს აჯობა. ჯერ იყო და «მოიყვანა ლიჰარიტ დემეტრე ძმა ბაგრატისი, სამეფოდ ბერძენთა მეფისა ლაშქრითა და მეერთნეს სხვანიცა ვინმე დიდებულნი აზნაურნი» (ქარ. ცხ. 324). ლიჰარიტი, ეტყობა, ბაგრატ მეფეს ტახტიდან ჩამოგდებას უჰირებდა და მის მაგიერ დემეტრეს გამეფება სურდა. ძლივსძლივობით მეფე და ლიჰარიტი შერიგდნენ; ბაგრატი იმდენად უძლური იყო, რომ ამ თავის მედგარ მოწინააღმდეგესა და მეამბოხეს ლიჰარიტს «უბოძა ქართლისა ერისთაობა» (ქარ. ცხ. 325), იქნება ურჩი აზნაურის გული ამით მაინც მოვიგოო. მაგრამ არც ამ წყალობამ გასჭრა: ლიჰარიტი რამდენჯერმე კიდევ აეშალა მეფე ბაგრატს და ასეთი დღე დააყენა, რომ საბერძნეთში გახიზვნის მეტი აღარა დარჩა რა. რაკი საქმე ასე დატრიალდა, ვიდრე იყო ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვაო, მოგვითხრობს მემატიანე ლიჰაუიტ მე ბაგრატისა გიორგი მეფედ... მოსცეს იგი დედამან მისმან და დიდებულ-

თა მის ქუეყანისათა, მოიუვანეს რუისს, აკურთხეს მეფედ და მოიუვანეს საზრდელად მისსა ლიპარიტ» (ქარ. ცხ. 329). ასე გაიმარჯვა ლიპარიტ-მა: ბაგრატი ხელცარიელი დარჩა, ხოლო ახალგაზრდა მეფის აღმზრ-დელად თითონა ბრძანდებოდა ამორჩეული და მეფის და სამეფოს გამ-გეობა, რასაკვირველია, ლიპარიტს ჩაუვარდებოდა ხელში. უველა ზემო-მოუვანილ ცნობებიდან ცხადადა სჩანს, რამდენად უღონო იუო მაშინ სა-ქართველოს ბატონი და რამდენად ძლიერნი იუვნენ აზნაურები, რომელ-ნიც თავგამოდებით და დაუზოგავად ებრძოდნენ ხოლმე მეფეს. რასაკ-ვირველია, ასეთ მეფეებს, რომელთაც საქართველოს ბატონებისავით აზ-ნაურთა წინააღმდეგობითა და ბრძოლით ილაჯი გაწუვეტილი ჰქონდათ, არ შეიძლება თვითმპყრობელის სახელი უწოდოს კაცმა, თუნდაც რომ თვით მეფეებს ჩვენ ხელმწიფეებსავით «აღმოსავლეთისა და დასავლეთი-სა თვითმპყრობელებად აღიარებინათ თავისი თავი. უეჭველია, ამ მეფე-ების სურვილსა და სიტუვას მოუმენი კანონად არ ჩასთვლიდნენ და ად-ვილადაც დაარღვევდნენ. ხოლო რაკი აზნაურობა ასე ძლიერი იუო და თავის უფლებას თავგამოდებით იცავდა, მეფეს, რასაკვირველია, არ შე-ეძლო სამეფოს გაჭირვებისა, ან სხვა დიდმნიშვნელოვან საქმეების დროს აზნაურების დაუკითხავად რამე გაეკეთებინა; იგი ჯერ იმათთან ითათბი-რებდა ხოლმე, მერე საერთო სურვილის თანახმად მოიქცეოდა ხოლმე. როცა მაგალითად, გიორგი II სელჯუქთა შემოსევამ და ქვეუნის დაწი-ოკებამ თავი მოაბეზრა და საშინელ გაჭირვებაში ჩააგდო, მეფემ მემა-ტიანეს თქმით ჰუო განზრახვა დიდებულთა თვისთა თანა და დაამტკი-ცეს წასვლა სულტანსა მალიქშას წინაშე» (ქარ. ცხ. 346). ხელმწიფემ, როგორც სჩანს, თითონ არ იცოდა რა ექმნა და ამის გამო დიდებულ აზნაურებს დაეკითხა რჩევას.

მაგრამ თუ აზნაურები იბრძოდნენ თავიანთ უფლებათა დასაცავად, არც მეფეები შესცქეროდნენ გულხელდაკრეფილნი: ისინი, რაც ძალი და ღო-ნე ჰქონდათ, სულ იმის ცდაში იუვნენ, ზურგი როგორმე გაემაგრებინათ. თითოეული მეფეთაგანი სხვადასხვა ხერხსა ხმარობდა ხოლმე ამისათ-

ვის; ბაგრატ მესამემ, მაგალითად, «ურჩნი თვისნი შესცვალნა დიდებისაგან და ადგილთა მათთა დაადგინა ერთგულნი და მისწრაფედ მორჩილნი ბრძანებასა მათსა» (ქარ. ცხ. 304). მეფემ ხუმრობა არ იცოდა და ლაღს აზნაურს მალე მოიშორებდა ხოლმე თავიდან, ეს იყო მისი საზოგადო და ჩვეულებრივი ხერხი; თუ შეამჩნევდა რასმეს, ჯერ, მემატიანეს სიტყვით, «მცირედ ამხილის ყოველთა, ვინ უკუე ჰოვის ურჩი და მისსა ადგილსა განადიდნის ერთგული და მისანდობელი თვისი». (ქარ. ცხ. 302) გიორგი მეფე-კი (II) უფრო სიფრთხილითა და გულკეთილობით ცდილობდა თავის მოწინააღმდეგეების გული მოეგო: ისტორიკოსი ამბობს: «ყოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა და დაიწყნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან»-ო (ქარ. ცხ. 341). მეტი ღონე რომ არა ჰქონდა, სხვას რას იზამდა? ცხადია მხოლოდ, რომ მოღალატისა და ერთგულის თანაბარი წყალობა და დაჯილდოება სახელმწიფო ცხოვრებაში გამოუდეგარი საშუალებაა და მარტო უძლურ გამგეს თუ მიეტევება, თორე სხვას არავის; ნაწყალობევი მეამბოხე აზნაური და ურჩი მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და, როცა იმისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა, კვლავინდებულ გზას დაადგებოდა. აკი ასეც იყო ხოლმე. გიორგი მეფის სახელოვანმა შვილმა დავით აღმაშენებელმა ეს კარგად შეიგნო და როცა ლიპარიტმა მამაჰაჰეული ორგულობა გამოიჩინა, «ინება გაწყრთა მისი ამისთვისცა ჰერობილ ჰეო იგი ქამ რაოდენმე, რომელი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისისამე და... განუტევა იგი და მითვე დიდებითა ამეოფა და არა შეუცვალა» (ქარ. ცხ. 349). ჩვენა ვხედავთ, რომ უაზრო წყალობის მაგიერ დავით აღმაშენებელი მოღალატეებს საჰერობილეში ამოუკრავდა ხოლმე თავსა. მაგრამ პირველ დანაშაულობისათვის მეფე მაინც თანამდებობას ართმევდა ხოლმე, მაგრამ თუ მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და ორგულობას შეამჩნევდა, მემატიანეს სიტყვით, «იხილა რა მშვიდმან და ღვთივ განბრძნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს, მეორესა წელსა კვალად შეიპერა ორ-

წელ ჰურობილ ეო და საბერძნეთს გაგზავნაო» (ქარ. ცხ. 349). მეფე, როგორც სჩანს, მოღალატეთა დასასჯელად საუკეთესო საშუალებად საჰ-ურობილესა სთვლიდა. მაინცდამაინც ამისთანა შემთხვევებში დავით აღ-მაშენებელი ძალიან მკაცრად არ იქცეოდა და სიკვდილით არა სჯიდა დამ-ნაშავეებს, მხოლოდ სამუდამოდ საქართველოდან განაძევებდა ხოლმე. დავით აღმაშენებლის პოლიტიკური სიბრძნე და შორს გამჭვრეტელო-ბა, სახელმწიფოს შინაურ საქმეების მოწესრიგების მოღვაწეობა ჯერ შე-საფერისად დაფასებული არ არის. მერე რა დიდი იეო ეს მეფის პო-ლიტიკა, რა ღრმა წარსულისა და თანამედროვე ცხოვრების დაკვირვე-ბასა და ცოდნაზე იეო იგი დამყარებული. ისტორიკოსი მოგვითხრობს, დავით აღმაშენებელი დაკვირვებამ დაარწმუნაო, რომ «ნათესავი ქართ-ველთა ორგულ ბუნება არს პირველთაგანვე თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდიდნენ, განსუქდნენ და დიდება ჰეონ და განსვენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მემატიანე ქარ-თლისა და საქმენი აწ ხილულნი»-ო (ქარ. ცხ. 378). რასაკვირველია, აქ უმაღლეს წოდებაზე, აზნაურობაზეა ლაპარაკი. დიახ, შესანიშნავმა ხელმწიფემ დაინახა, რომ აზნაურთა აშლა მეფის წინააღმდეგ და ორ-გულობა საზოგადო მოვლენა იეო და არა შემთხვევითი; საზოგადო მოვ-ლენა იმიტომ იეო, რომ აზნაურები ცდილობდნენ წინანდელი გავლე-ნა და უფლება შეერჩინათ კიდევ როგორმე და მეფისათვის კი არ და-ეთმოთ. დავით აღმაშენებელი ხედავდა აგრეთვე, რომ აზნაურები ერთად იკრიბებოდნენ, ერთად მოქმედობდნენ საქართველოს ბატონის წინააღ-მდეგ; მეფეს კარგად მოეხსენებოდა, რომ აზნაურებს თავიანთი ჯარი — მოემეები ჰყავდათ და შეერთებულ აზნაურთა ჯარის წინააღმდეგ მეფე-საც-კი გაუჭირდებოდა. აკი ამიტომაც მოსდიოდათ მარცხი მის წინაპ-რებს გიორგი I, ბაგრატ IV და გიორგი II. ცხადი იეო, რომ თუ მე-ფეს სურდა თავის მოწინააღმდეგეებისათვის ეჯობნა, ამისათვის საჭი-რო იეო მუდმივი, ძლიერი და მრავალრიცხოვანი ჯარი ჰეოლოდა დამ-ზადებული; საკუთარი ლაშქარი-კი აზნაურთა ჯარის დაუხმარებლივ სამ-

ეოფი არ მოეპოვებოდა მეფეს (ქარ. ცხ. 357). თავისი დიადი პოლიტიკური ნიჭი და შორს გამსჭვრეტელობა დავით აღმაშენებელმა სწორედ ამ ძნელ და გაჭირვებულ მდგომარეობაში გამოიჩინა. თავისი თავის გასამლიერებლად მეფემ ეივჩაუთა 50,000 ჯარისკაცი დაიქირავა, გასწვრთნა და მუდმივ დამზადებული ჰყავდა საბრძოლველად (ქარ. ცხ. 357-8). უეჭველია, ნაქირავები ჯარი დავით აღმაშენებელმა იმიტომ გადმოიყვანა ეივჩაუთაგან, რომ მისი თანამეცხედრე ეივჩაუთა მთავრის ქალი ბრძანდებოდა და ნათესაობის გამო მეფეს იმედი ექნებოდა, ერთგულობას გამიწევენ და აზნაურებს მხარს არ დაუჭერენო. ქონებრივად ეივჩაუნი მეფისგან იყვნენ დამოკიდებულნი და მის წყალობის შემაცქერალნი იყვნენ; ამიტომ ისინი ყოველთვის სულ იმის ცდაში იქნებოდნენ, ეგებ ბატონის ყურადღება დავიმსახურონო. აზნაურთა ჯარს-კი, თუნდაც ერთგულ აზნაურთა ჯარი ეოფილიყო, ხელმწიფე მუდმივ ვერ ენდობოდა. როცა დავითმა ასეთი დახელოვნებული და ერთგული მხედრობა გაიჩინა, მას შეეძლო მოწინააღმდეგე აზნაურთა ძალა დაემარცხებინა. რაკი დავით აღმაშენებელმა აზნაურთა ორგულობის ოინები იცოდა, «ამისთვისცა არა ოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსვენებად, ანუ შეკრებად და ქმნად რასამე ესევითარისა» (ქარ. ცხ. 378); გაიგებდა თუ არა მეფე, რომ მისი მოწინააღმდეგენი შეკრებისა და შეთქმულობის მოწყობას აპირებდნენ, მაშინვე ჯარით თავს დაესხმოდა და საქმეს ჩაუფუშავდა ხოლმე. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: «არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა მისთა მეოფთა კაცთა, და დიდთა და მცირეთა საქმეთა ქმნილნი, კეთილი ვინა ბოროტი სიტყვა თქმული არა რა დაეფარვოდა ეოვლადვე, არამედ რაოდენცა ვის ფარულად ექმნის, ანუ თუ ეთქვის ეოველივე ცხად იყო წინაშე მისსაო» (ქარ. ცხ. 374). რასაკვირველია, ამგვარ გულთმისნობის გამოჩენა მეფეს მხოლოდ ჯაშუშთა დახმარებით შეეძლო; როგორც ეტყობა, დავით აღმაშენებელს ჯაშუშები ჰყოლია და ამ მხრივ იგი სელჯუკთა შაჰების ჩვეულებას აჰყოლია (სი ასეთნამეში). ჯაშუშების დახმარებით მეფე სჰობდა «ორგულობასა და

ზაკვასა და ღალატსაო» (ქარ. ცხ. 374), ამბობს მემატიანე: შეატყობინებდნენ თუ არა ისინი, დავითი უეცრად თავს დაესხმოდა ხოლმე შეთქმულთ და დაუპატიმრებდა. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: «ორგულობისა და ღალატის განზრახვისათვის, მრავალნი განპატიჟებულნიცა იყვნენ»-ო (ქარ. ცხ. 375). ოღონდაც მთელი თავისი ძალ-ღონე დავით აღმაშენებელმა ურჩ აზნაურებთან ბრძოლას შეალია. მეფეს სახელმწიფოს წინაშე იმის ღვაწლი მიუძღვის, რომ აზნაურთა შეერთებულ წინააღმდეგობის დასამხობად ძან გარკვეულ, ტაქტიკურ ბრძოლას მიჰმართა და თავის წინაპრებისავით გზადაბნეული არ მოქმედობდა. გარკვეულმა მიზანმა მტკიცე მოქმედებაც შეჰქმნა: მეფე ოვველ ღონისძიებასა ხმარობდა, რომ დიდებულ და თავგასულ მოხელეებისათვის თანამდებობა ჩამოერთმია და მათ ადგილას დაბალ წოდების წევრი, ანუ, როგორც აზნაურები ეძახოდნენ, «ვინმე უგვარონი» დაენიშნა; თანდათან უმაღლესი მოხელეობა მეფის ერთგულ, «უგვარო»-ების ხელში გადადიოდა (ქარ. ცხ. 378). მართალია, მემატიანეს სიტყვებიდანა სჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის მოწინააღმდეგე აზნაური მოხელეები მარტო ძალით არ ებრძოდნენ მეფეს და მას ქვეყნის კეთილდღეობის დამხობასაც აბრალებდნენ ხოლმე: საქართველო მეტისმეტი მოლაშქრეობითა და ომიანობით წელმოწყვეტილია. ოვველთვის ვერ აიტანს ამოდენა ჯარისა და სისხლის ღვრასა. ერთიც ვნახოთ, უბედურება დატრიალდეს და სახელმწიფო დაუძლურდესო, გაიძახდნენ ისინი. ისტორიკოსის სიტყვიდანა ჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგაც-კი იყვნენ «მაბრალებელნი მეფისანი, ჯერეთცა ესეოდენ მჯირხედ დამოლაშქრებისათვის და მხედრობათა მისთა განუსვენებელისა მიმოსვლისათვის და ვითარმედ არცა მშვილდი თავს იდებსო მარადის გარდაცმულობისა, არცა ძალი ორღანოსა მარადის განსხიპულობასა, რამეთუ ჟამსა ხმარებისა მათისასა თვითოეული მათი უხმარ იპოვისო» (ქარ. ცხ. 376-7). რასაკვირველია, მეტისმეტ დამოლაშქრების, ანუ მილიტარიზმის მოწინააღმდეგეთა შორის ისეთი პირებიც ერივნენ, რომელნიც გულწრფელად ემდუროდნენ და-

ვით აღმაშენებელს, ქვეყანას ღუაკავ შენის დაუსრულებელ ომიანობითაო, რომელთაც მარტოოდენ საქართველოს კეთილდღეობის უანგარო სურვილი ალაპარაკებდათ ასე. მაგრამ მემატიანეს სიტყვებიდან ცხადადა ჩანს, რომ ამ საბუთით მეფის მოწინააღმდეგე აზნაურებსაც უსარგებლნიათ. მეფის გაძლიერება რომ შეეფერხებინათ და თავიანთი წოდებრივი უპირატესობა და უფლება შეენარჩუნებინათ, იმათ გოდება მოურთავთ, დამოლაშქრებისაგან ქვეყნის კეთილდღეობა იღუაებაო. ისტორიკოსმა იცის, რა მუცლისტკივილიცა ჰქონდათ იმ აზნაურებს და სახელოვან მეფის მოღვაწეობის გასამართლებლად შესაფერის პასუხს ამლევს კიდეც (- **idid.**). დავით აღმაშენებლის დროს საქართველო გაძლიერებული და უზრუნველეოფილი იყო როგორც მეზობელთა შემოსევისაგან, ისე აზნაურთა განდგომილებათა და ღალატისაგან.

როგორ მიმდინარეობდა საქმე დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ გიორგი III-ის მეფობამდე, არა ვიცით რა, იმიტომ რომ დიმიტრი და დავით მეფეებს საკუთარი მემატიანენი არ ჰეოლიათ, ან თუ ჰქავდათ, მათ ნაწერებს ჩვენამდის არ მოულწევია. თამარ მეფის ისტორიკოსი გაკვრით ამბობს მხოლოდ, რომ დიმიტრი პირველის შვილი დავით «ღალატს და განდგომილებასა შინა მამისა თვისისა (ქარ. ცხ. 395, მარიამ დედ. ვარ. 386) ედო დანაშაულობა»-ო. მემატიანეს სიტყვებიდანა ჩანს, რომ იმ ღალატში მხურვალე მონაწილეობა საქართველოს დიდებულ აზნაურებს მიუღიათ; იქნება მთელი ეს საქმე მათი განზრახული და განხორციელებული ეოფილიეოს კიდეც. ისტორიკოსის სიტყვით, დავითის გულისათვის დაისაჯნენ «ამისა სამეფოს დიდებულნი რომელნიმე ექსორია ქმნით, რომელნიმე სიკვდილით და რომელნიმე განპატიჟებით» (ქარ. ცხ. 395-6, მარიამ დედ. ვარ. 386). რასაკვირველია, ამ მეფის მის განდგომის ამბის შესწავლას ჩვენი თემისათვის დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, რომ საკმაო მასალები მოიპოვებოდეს, იმიტომ რომ შესაძლებელია გამოგვერკვია, თუ როგორ გამოიეენეს მეფის შვილის განდგომა დიდებულმა აზნაურებმა თავიანთ პოლიტიკურ წადილის

განსახორციელებლად. ასეთივე ამბოხება გიორგი III-ის დროსაც მოხდა, როცა მეფის ძმისწული დემნა ბიძას ტახტიდან ჩამოგდებას უპირებდა. ეს ამბოხება მოაწყეს დემნას სიმამრმა ორბელმა, მისმა გვარმა «და ყოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა, სამცხელთა, ჰერთა, კახთა და სადა ვინ ნათესავი და ნატამალი მოსმენარ მათდა იყო» (ქარ. ცხ. 396, მარ. დედ. ვარ. 386). გიორგი III ერთხანს დიდ განსაცდელში ჩავარდა და დემნასათვის რომ ზოგიერთებს არ ეღალატნათ, იქნება გამარჯვება ძმისწულს დარჩენოდა. თუმცა, ამ აზრის შესახებ ცოტა მეტი ცნობები მოიპოვება, სომეხთა ისტორიკოსი სტეფანოსი ორბელიანიც საგულისხმიერო მასალებს გვაძლევს ამის შესახებ, მაინც ამ ამბოხების განხილვასაც გვერდს ავუხვევთ, რადგან საკმაო ცნობები არ მოგვეპოვება და განდგომის ამბავი ბურუსით არის მოცული. შეიძლება მხოლოდ საზოგადოდ აღვიაროთ, რომ გიორგი III-ის დროს დიდებული აზნაურები ისე დაშინებული არ იყვნენ, როგორც დავით აღმაშენებლის დროს და უფრო თამამად იქცეოდნენ ხოლმე. მემატიანეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ მეფე თავისდა უნებურად რამდენჯერმე იძულებული იყო აზნაურთა სურვილს დაჰმორჩილებოდა; მაგალითად, როცა გიორგი მზად იყო ხორასნისა და ერაყის სულტანს, რომელმაც საქართველოს ერთი მხარე აიკლო, დიდი ლაშქრით უკან დაედევნა, რომ წარამარა ტანტალი მოეშლევინებინა, «წინამდგომ დამახწეველ ექმნეს დიდებულთაგანნი ვინმე... და არღარა მიუშვეს, მეტეველთა ესრეთ: ვინათგან გაქცეულა სულტანი ეოფილითა სჰათა მისთა, ნურღარა აღზავებული მკადრებლობა ღვთისაგან ესრეთ ამაღლებული», არამედ იყო მიზეზი იგი უმიზეზო, გარნა ვინათგან მეფე ცნობითა ბრძენი და მომსმენი იყო დამორჩილდა (ქარ. ცხ. 391). თუმცა დიდებულთა სიტყვებიდან ისე გამოდის, თითქოს ისინი წამდაუწუმ სისხლის ღვრის წინააღმდეგნი ყოფილიყვნენ და მეფისათვის სულტანის დადევნება იმიტომ დაეშალნათ. მაგრამ იგივე მემატიანე ერთ შემთხვევას გვიამბობს, რომელიც ცხადად ამტკიცებს, რომ დიდებულნი ჰირადად ომიანობის დიდი მოტრფიალენი ბრძანდებოდნენ. მემატი-

ანე მოგვითხრობს სახელდობრ, რომ გიორგი მეფე იძულებული იყო ყველა მოსამზღვრე სახელმწიფოებთან ომი აეტეხნა, თუმცა მათ ამ დროს საქართველოსათვის არაფერი დაუშავებიათ, — ჩხუბი აუტეხეს იმიტომ, რომ დიდებულ აზნაურებს ლაშქრობის საღერღელი აეშალათ. ისტორიკოსი ამბობს: «უღონო იქმნეს ლაშქარნი და დიდებულნი ამის სამეფოსანი, მკადრებელთა მოახსენეს ესრედ სახედ: «არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა». ხოლო ისმინა მეფემან... და ერთსა დღესა შინა დაასკვნეს ჰაემანი ლაშქრობისაო» (ქარ. ცხ. 393). მაშასადამე, დიდებულნი ლაშქრობის წინააღმდეგნი არ ეოფილან საზოგადოდ, მაგრამ ჩარხს როგორც უნდათ, ისე ატრიალებდნენ ხოლმე და მეფესაც თავიანთ ნებაზე ათამაშებდნენ; ხოლო ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, მეფობის დაუძლურებას მოასწავებს.

თავი მეშვიდე

მრავალი საბუთები, მაშასადამე, ცხადად გვიჩვენებენ, რა გამწვავებული ბრძოლა არსებობდა მათვრობისა და აზნაურთა შორის უფლების გამო და რამდენად შეზღუდული იყო ხოლმე მეფის მოქმედება აზნაურთა ძლიერებისა და წინააღმდეგობისაგან. მაგრამ თუ ამ ბრძოლის ვითარებას ჩავუკვირდით, უეჭველია შევამჩნევთ, რომ გამარჯვება საბოლოოდ ჯერ არც ერთ მხარეს არ დარჩენოდა; მართალია, დავით აღმაშენებლის დროს მთავრობამ აზნაურებს აჯობა და ურჩი მოხელეები თავიანთ ქერქში ჩააყენა, მაგრამ დავითის მემკვიდრეები თანდათან უკან იხევდნენ და აზნაურებს ყველაფერს უთმობდნენ ხოლმე. ესეც უნდა სთქვას კაცმა, რომ დიდებული აზნაურები ბრძოლის დროს თავიანთ წინანდელ უფლებათა შენარჩუნებასა ცდილობდნენ და რაიმე ახალი პოლიტიკური პროგრამმა და საკითხი, რამდენადაც ეს საბუთებიდან სჩანს, არ წამოუყენებიათ. ასე გამოურკვეველი იყო ეს ხანგრძლივი ბრძოლა თამარ მეფის დრომდე, თამარის მეფობაში-კი ბრძოლამ გარკვეული მიმართულე-

ბა მიიღო და საქართველო ხელმწიფის უფლების შეზღუდვამდე მიიყვანა. ჯერ როცა თამარის ტახტზე აყვანას აპირებდა, მაშინვე უეჭველია გიორგი მეფე იძულებული იქნებოდა დიდებული აზნაურები თავის სურვილზე დაეყოლიებინა: წინათ ქალი სამეფო ტახტზე არასდროს არ მჯდარა და ახალ წესის შემოღებისათვის, რასაკვირველია, მარტო გიორგი მეფის სურვილი არა კმარობდა. როცა თამარის მამა გარდაიცვალა, მაშინ-კი ცხადად გამოაშკარავდა, რა გამოურკვეველ მდგომარეობაში იყო გვირგვინოსანი ქალწული, თუმცა მამამ თავის სიცოცხლის დროსვე აიყვანა იგი ტახტზე და ერთგულება თვითონაც შეჰფიცა და ყველა მოუმეებსაც შეაფიცინა, მაგრამ გიორგი III სიკვდილის შემდეგ თამარმა მაინც უკან დაიხია და მართვა-გამგეობას თავი მიანება, მანამ არ «შემოკრბა შვიდივე სამეფოთა დიდებულნი, რომელნიცა ღირს იყვნეს განზრახვად და

მიდას რუსუდანს არ მოახსენეს: «აწ ხელჰყოს ხელითა მეფობისა და კურთხევით, გვირგვინოსან ყოფად აღვიდეს და დაჯდეს საყდართა მამათა თვისთასა»-ო (ქარ. ცხ. 402). თუმცა მემატიანე ცდილობს ეს უცნაური შემთხვევა გამოაკეთოს, მაგრამ მაინც ცხადია, გიორგის სიკვდილის შემდეგ რაღაც ამბავი მომხდარა, რომ ერთხელ ტახტზე ასული დედოფალი ხელმეორედ აუყვანიათ და გაუმეფებიათ. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი მხოლოდ გაკვრით იხსენიებს ამ შემთხვევას და მკვლევარს არ შეუძლიან ამის გამოისობით ამ მეტად საყურადღებო მოვლენას ჯეროვანად ჩაუკვირდეს. რაკი თამარი მამის დროსვე გამეფებული იყო, საქართველოში გიორგის სიკვდილის შემდეგ არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო; მემატიანე-კი გვაუწყებს: სამეფოს დიდებულნი შეიკრიბნენ, «რომელნიცა ღირს იყვნეს განზრახვად და გამორჩევად»-ო და იმათ გადასწყვიტეს თამარმა ხელმეორედ დაიდგას გვირგვინი და მამაჰაპეულ ტახტზე აბრძანდესო. ყურადღება მივაქციოთ ამ ჰატარა, მაგრამ საგულისხმო წინადადებას: თურმე საქართველოში ზოგი დიდებულნი ღირსნი ყოფილან, ან უფლება ჰქონიათ «განზრახვად და გამორჩევად». ამის-

თანა სიტყვებს მემატიანე ჰირველადა ხმარობს. ჩვენი დანარჩენი მემატიანეები არსად არ იხსენიებენ ასეთ ჰირებს. ეს დიდებულნი შეიკრიბნენ და თამარის ხელმეორედ ტახტზე აყვანა გადაწყვიტეს. მაგრამ თვით თამარის დაგვირგვინების წესი უფრო საგულისხმიერო სურათს წარმოადგენს: ჩვენ აქ მთელ დაგვირგვინების წესს არ შევეხებით და მხოლოდ ერთ წვრილმან, მაგრამ მაინც საყურადღებო, შემთხვევაზე ვაჰირებთ სიტყვის ჩამოგდებას. მემატიანე ამბობს: «ხრულ ყვეს რა კურთხევაი, დალოცეს მაშინ კახაბერი კვირიკეს ძე ერისთავი რაჭისა და თაკვერისა და ხრულ ჰყვეს მოხელეთა ხვიანთა და დიდებულთა: ვარდანის ძეთა, სადირის ძეთა და ამონელის ძეთა მოლებად და დადებად ხრმლისა»-ო (ქარ. ტ. 103). ამ აღწერილობაში განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ისტორიკოსის სიტყვა «ხრულ ჰყვეს»-ი: ეტყობა, ამ დიდებულთა ვვარის შვილებს უკლია ჰქონიათ (ან იქმნება მოუფიქსებიათ) «დაეკლოცნათ» და «ხრულ ყოფ». ეს იგი, ნება დაერთოთ, რომ ერთ-ერთ დიდებულს ხამხედრო ძლიერებისა და ჯარის უფროსობის ხიმბოლო ხახელმწიფო ხრმალი თამარ მეფისაგან გადაეცათ: ითქმის დიდებულნი თამარს ხიმბოლურად ლაშქრის წინამძღოლობას ულოცავენო. რასაკვირველია, ძეიძლება ეს ძველის-ძველად მემოდებული წესი იყოს (მაშინ უფრო მეტი ყურადღების ღირსი იქმნებოდა ეს ჩვეულება). მაგრამ მაინც თამარის დროს დიდებულთა «ხრულფოფისა» და «დალოცვის» განსაკუთრებული და გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა: ჩვენ არ უნდა დავივიწყდეს, რომ თამარი ერთხელ უკვე დაგვირგვინებული იყო და სწორედ ამავე დიდებულთა გადაწყვეტილების გამო ხელმეორედ დაიდგა თავზე გვირგვინი: ყურადღების ღირსია აგრეთვე, რომ დაგვირგვინების წესი ასე დაწვრილებით აუსრულებიათ და ისტორიკოსიც ასე ვრცლად მოგვითხრობს ამ ამბავს. ნუთუ ეს ყველაფერი შემთხვევით მოხდა და რაიმე მიზეზი არ იყო? შეუძლებელია; თამარ მეფის ხელმეორედ დაგვირგვინების დროს დიდებული აზნაურები უკვე გათამამებულნი იყვნენ. ბევრ ხანს არ გაუვლია, რომ დიდებულნი და გვარიანნი აზნაურები მთავრო-

ბას ჰირდაჰირ შეებრძოლნენ კიდეც. როცა საეკლესიო კრება თამარის დამარცხებით გათავდა და კათალიკოსმა მიქელმა მეფეს აჯობა, «ძაშინ იწყესო», მოგვითხრობს მემატიანე, დაუდგრომელობისა საქმე დიდებულთა ვიეთმე ხელისუფალთა: ეგეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ, «აღარ ვეგებით ძველთა ხელისუფალთა და განმგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მეოფნი, ვინათგან მათგან დაძვრცილნი და უჰატიოდ დასულნი ვართ, და გვარიანნი და თვითმსახურეულნი სახლნი უჰატიოდ და უსასოდ განსულნი ვართ უგვაროთა და უხამთაგან» (ქარ. ცხ. 407).* ამ ძვირფასს ცნობიდანა სჩანს, რომ გვარიან და დამსახურებულ აზნაურთა სახლები, რომელთაც რაიმე მოხელეობა ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ, შეერთებულან და ერთი-ერთმანეთისათვის ჰირი მიუცია, მთავრობას წინააღმდეგობა გაუწიოთ, რაკი საქართველოს ბატონები სულ იმის ცდაში არიან, დიდებული აზნაურები უკან დააყენონ, «უგვარო» კაცები-კი დააწინაურონო. ეს «უგვარონი», ანუ დაბალ წოდების წევრნი მეფეებს ერთგულად ემსახურებოდნენ და მათ ბრძანებას დაუყოვნებლივ ასრულებდნენ ხოლმე. მემატიანეს ზემომოყვანილი სიტყვები ვვიჩვენებენ, რომ თუმცა დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეები სახელოვან ხელმწიფეს ძლიერებით ვერ ძეგრებოდნენ და ზოგჯერ იძულებულნი იყვნენ კიდეც დიდებულისაგან დეთმოთ, მაგრამ მაინც მათაც წინანდებურად ეოველი ლონისძიება უნდარიათ, რომ უმაღლესი მოხელეობა გვარიან აზნაურებისაგან ან მიეცა და დაბალ წოდების წევრებისათვის ეწყალობებინა. ეიეობა, ჩვენ მეფეებს თავიანთი წადილი აუსრულებიათ კიდეც; ამას დიდებულ აზნაურთა სიტყვები ამტკიცებს: «აღარ ვეგებით ძველთა ხელის უფალთა და განმგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მეოფნი», გაიძახოდნენ ისინი: ცხადია, მაშასადამე, რომ ძველ მოხელეთა შორის და-

---

* როგორც ამ აზნაურთა გაფიცვის, ისე იმ პოლიტიკურ მოძრაობის შესახებ, რომელზედაც მე-8 თავში გვექნება ლაპარაკი, ბ. მ. ჯანაშვილსაც აქვს დაწერილი თავის თხზულებაში „Царица Тамара", მაგრამ ყველაფერი გადაურევია ავტორს (იხ. ჩემი ბიბლიოგრაფიული წერილი „Визант. Врем."-ში 1904, №1 და 2).

ბალ წოდებიდან ბლომადა ეოფილან, დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილები კი იმათ ბრძანების აღმასრულებელნი და ხელქვეითნი გამხდარან. თამარის გამეფებამდე გულნატკენ დიდგვარიან მოხელეებს თავიანთი დამცირება უთმენიათ, მაგრამ როცა უგრძვნიათ, — ეხლა-კი მარჯვე დრო დაგვიდგაო, ეველანი ერთად გაფიცულან და მეფისათვის გამოუცხადებიათ: დაითხოვეთ ეველა ძველი «უგვარო» ხელისუფალნი და მხოლოდ ჩვენ წრიდან დანიშნეთ მათი მოადგილეები, თორემ ჩვენ იმათ ამიერიდან აღარ დაგემორჩილებითო. რამდენადაც საბუთებიდან სჩანს ეს, პირველი წოდებრივი გაფიცვა იყო საქართველოში პოლიტიკურ უფლებათა, ან უპირატესობის მოსაპოებლად. დიდგვარიანი აზნაურები დარწმუნებული ეოფილან, რომ ერთობლივ გაფიცვით და სამსახურის მინებებით თამარ მეფეს აიძულებდნენ მათი მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა. გაფიცულებმა პირველად «ერთგული და კარგი მოეძე და ჭაბუკი», «გაზრდილი პატრონთაგან», «ამირ სპასალარი და მანდატურთ უხუცესი» ეუბასარი ამოიღეს ნიშანში; იგი ფილენჯის სენით იყო ავად (ქარ. ცხ. 407). აზნაურებმა ხელმწიფეს გამოუცხადეს, ეუბასარი სამსახურიდან დაითხოვეთო. ისტორიკოსი ამბობს: «აწვიეს მეფესა თამარს მოღებად ეოვლისა ნაქონებისა»-ო (ქარ. ცხ. 408). «ვარნა უქმ იქმნა განზრახვა მათი, ვინათგან თამარ სახიერი იყო და მოწყალე, მოიხსენა სიყვარული და სამსახური და ზრდილობა მისი, თვინიერ ხელისუფლებისა და ლორისაგან კიდე არა რაი დააკლო»-ო, დასძენს მემატიანე (ქარ. ცხ. 408). მაგრამ მეტი რაღა უნდა დაეკლო? მოხელეობა და სახელო ადგილი ლორე ხომ ჩამოართვა? მართალია, გაფიცულ აზნაურებმა მოახსენეს, ეოველი ნაქონები წაართვიო, მაგრამ იმათი უმთავრესი გულისწადილი ის იყო, უგვარო ეუბასარი დიდებული მოხელე, ამირსპასალარი და მანდატურთ უხუცესი, აღარა ეოფილიყო, თორემ დანარჩენს დიდებული აზნაურები ადვილად დაუთმობდნენ მთავრობას. ამგვარად, გაფიცულ აზნაურებმა თამარი აიძულეს მათი მოთხოვნა აესრულებინა. მე ვიმეორებ და ვამტკიცებ, რომ თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ-

თა გადაწყვეტილება დაეკმაყოფილებინა; ეუბასარი სამსახურიდან იმიტომ-კი არ დაითხოვეს, რომ ფილენჯის სენით იყო ავად (იხ. ბ. დ. კარიჭაშვილის «საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში». გვ. 103-4), არამედ მხოლოდ იმის გამოისობით, რომ გაფიცულ აზნაურებმა ასე გადასწყვიტეს; ხოლო იმათ ის კი არ აწუხებდათ, ეუბასარი ავადმყოფია და საქმეებს ვერ გააკეთებსო, არამედ მარტო ის გარემოება, რომ ეუბასარი უგვაროთა ჯგუფს ეკუთვნოდა და რაკი «ერთგული», «კარგი მოუმე» და «ჰატრონთაგანი იყო გაზრდილი», დიდგვარიან აზნაურებზე უმაღლესი მოხელობა ჰქონდა ნაბოძები, მათ უფროსად ითვლებოდა, გაფიცულ აზნაურებს რომ ეუბასარის ავადმყოფობა ჰქონოდათ სახეში, როცა მეფეს თავიანთი მოთხოვნილება გამოუცხადეს, მაშინ ჰირდაჰირ იტყოდნენ, ეუბასარი სნეული კაცია და დაითხოვეთო და საზოგადო ლაჰარაკს არ გააბამდნენ, უგვარო დიდებული მოხელეები სამსახურიდან დაითხოვე და მათ ადგილას დიდგვარიანები დანიშნეო. რომ ბრძოლა და გაფიცვა წოდებრივ და ჰოლიტიკურ ნიადაგზე იყო დამყარებული და აზნაურებს დიახაც უნდოდათ წოდებრივი უპირატესობა მოეხვეჭნათ, ამას ცხადად მეორე უგვარო მოხელეს დამხობის გარემოება და მიზეზი ამტკიცებს. მემატიანე მოგვითხრობს: «კვალად აფრიდონ აზნაურობის ემობისაგან ღვთის მობაძავის წყალობით ამაღლებული და განდიდებული, ვიდრე მსახურთ-უხუცესობამდი და თმოგვისა და სხუათა ციხეთა ჰატრონობითა აღზევებული, მოიშალა და დაიმხო ნებითა და განზრახვითა ლაშქართათა» (ქარ. ცხ. 408). აფრიდონი ხომ მოხუცებული ან ავადმყოფი არა ყოფილა, მაგრამ ისიც «დაემხო ნებითა და განზრახვითა ლაშქართათა», ე. ი. იმავე დიდგვარიან მოხელეების სურვილისამებრ. ამ შემთხვევაშიაც გაფიცულმა აზნაურებმა აჯობეს მეფეს. მერე ნიშანში აფრიდონი რაღად ამოიღეს? ისტორიკოსის სიტყვებიდან სჩანს, რომ მარტო იმის გამო, რომ იგი ერთ დროს «აზნაურის ყმა იყო, ერთი სიტყვით, ისეთ კაცად ითვლებოდა, რომელიც წოდებრივად გაფიცულ აზნაურებს ექვემდებარებოდნენ, მეფეს კი აფრიდონი აუმაღლებია, მსახურ-

თუხუცსობის მოხელეობა უბოძებია და სხვა დიდგვარიან მოხელეებისათვის თავზე დაუსვამს.

ერთი სიტყვით, დიდგვარიანი აზნაურები გაიფიცნენ და მეფეს გამოუცხადეს, არც წინანდელ წესს, არც წინანდელ უგვარო დიდებულ მოხელეებს ჩვენ ადარ დავემორჩილებითო. დაითხოვეთ ისინი ეველანიო. თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ დიდგვარიან მოხელეების მოთხოვნილება აესრულებინა. ასე გაიმარჯვა დიდგვარიანმა აზნაურობამ. ხაქართველოს ბატონს უფლება შეუზღუდეს; მას თავის სურვილისამებრ მოხელეთა ამორჩევა და დანიშვნა არ შეეძლო. ამიერიდან უმაღლესი მოხელეობა უეჭველად დიდებულ აზნაურთა გვარის შვილებს უნდა რგებოდა. ამგვარად, ხაქართველოს მეფეებს ასი წლის მედგარმა, მძიმე მრომამ და მეცადინეობამ, რომ ოვითმპყრობელობა როგორმე გაემაგრებინა, ფუჭად და ამაოდ ჩაუარა. რასაკვირველია, აზნაურთა გაფიცვამ და გამარჯვებამ მხოლოდ უმაღლეს წოდების უპირატესობის დამკვიდრებას მეუწყო ხელი და წოდებათა თანასწორობასა და ერთად ყოფნის მნიშვნელობას ნაადგი გამოაცალა. ამის გამო იუმცა გაფიცულ აზნაურთა გამარჯვების შემდეგ ხაქართველოს მეფის უფლება მეზღუდველი იყო, მაგრამ ნოდიერეულად მხოლოდ მაღალ წოდების მიანიჭა ამან უპირატესობა. დაბალი წოდება ვი ერთიქნა. დაიბადა კიდევ ერთი სიტყვა. ეს აზნაურ-მოხელეთა გაფიცვა უფრო წოდებრივ რეაქციის ნაფილი იყო, ვიდრე ხახელმწიფო წესწყობილების წარმატება.

თავი მერვე

ხაბედნიეროდ, ხაქმე აზნაურთა გაფიცვის შემდეგ არ შეხერებულა. ცოტა ხანმა გაიარა და ეხლა მეჯორჯლეთუხუცესი ეუოლუ-არსლან, მემატიანეს სიტყვით, «მომლე იქმნა წესსა რასამე ხეარსთა გონება მაღლობისასა და ხილაღით ქცეულსასა, ითხოა დადგმად კარავი ველსა ისნი-

სახა, სანახებსა საგოდებელისას მუნ შიგან თავისუფლად მსხდომარენი, რათა მივცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხევდეთ, რომელთამე ვსწყალობდეთ; ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ და მუნღა სრულ იქმნებოდის განგებული ჩვენი»-ო (ქარ. ცხ. 408). როცა თამარ მეფემ ეუთლუ-არსლანის და იმის მომხრეების განზრახვა შეიტყო, ისტორიკოსის სიტყვით, «ვითარცა შვენოდა მისსა ხელმწიფობასა და სიბრძნესა და მეცნიერებასა ეგრე ეწყინა და გაიკვირვა»-ო (idid. 168); მოიწყინა სიჩქარით თავისი «ერთგულნი და საყუთარნი» და მთავრობის მდგომარეობის შესახებ ათბირს შეუდგა. ბჭობის შემდეგ თამარ მეფემ «იძია ლონე შემსგავსებული სიბრძნისა მისისა, რათამცა ხელთ იგდო მოქმედნი ამის საქმისანი... და შეიბერა ეუთლუ-არსლან მეჯურჯლეთ-უხუცესი» (idid. 108). როცა მითავე დაიჭირეს და «ცნეს ესე ლაჩქარია მის თანაშემწეთა და თანაშეფიცულთა მისისა უკეთურებისათა, შეეკრნეს და უკუ აუდეს თამარს სახიერსა და ბრძენსა და ეკეს ახალი სიმტკიცე და ფიცი, რათა ეუთლუ-არსლან გაამეგებინონ და არა მიუშვან ვნებად მისსა და განემხადნეს ისინიცა შემოდგომად და ხელ ეკეს საქმესა შეუდარებულსა და ბრძოლად უბრძოლესსა»-ო (idid. 109). მოგვითხრობს მემატიანე.

ვიდრე ამ შესანიშნავ შემთხვევის მოთხრობას განვაგრძობდეთ, საჭიროა მემატიანეს სიტყვებს ჩავუკვირდეთ და განვმარტოთ; თავდაპირველად, რასაკვირველია, უნდა თანაშეფიცულთა დასის მეთაურს მივაქციოთ ყურადღება: იგი მეჯურჯლეთუხუცესი, ანუ ფინანსთა მინისტრი გახლდათ, უგვარო და. დაბალ წოდების ჩამომავალი იყო, მაგრამ სიმდიდრეს იგი აუმაღლებია; მემატიანე უეჭველია სწორედ ამიტომ ამბობს ეუთლუ-არსლანზე: «გვართა უაზნოთა აღამაღლებს სიმდიდრე»-ო (idid. 408); იქნება იგი დიდ-ვაჭარი იყო, მაინცდამაინც იგი ჰლუტოკრატიის წარმომადგენლად უნდა ჩაითვალოს. ვინ იყვნენ ამ დასის თანაშეფიცულნი, რომელთა მეთაურადაც ეუთლუ-არსლანი ითვლებოდა? დიდგვარიანი აზნაურები გაფიცვისა და გამარჯვების შემდეგ უეჭველია ამ ჰოლიტი-

კურ მოძრაობაში მონაწილეობას არ მიიღებენ; განა იმათ შეეძლოთ ვიღაც «გვარითა უაზნო» «სიმდიდრით ამაღლებული» მოხელე ეწინააღმღვრათ? მართალია, მემატიანეს სიტყვიდან სჩანს, რომ ამ დროის წევრებად დიდებულნიც ბრძანებულან, მაგრამ დიდებულის სახელი მარტო აზნაურს ხომ არ ერქვა, დიდებული — ხელისუფალიც იყო, დიდვაჭარიც.* დაბალ წოდების კაცის მეთაურობა და თვით თანაშეფიცულთა მოთხოვნილება და მოქმედება ხომ უფრო მეტს საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ დიდგვარიან აზნაურებს ამ მოძრაობაში მონაწილეობა არ მიუღიათ, პირიქით, უფრო საფიქრებელია, რომ ეს თანაშეფიცულნი განსაკუთრებით მაღალ წოდების მოწინააღმდეგენი უნდა ყოფილიყვნენ.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, რასაკვირველია, ამ თანაშეფიცულთა წადილი და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ცვლილების გეგმა. ისინი თხოულობდნენ, რომ კარავი უსათუოდ ისნის ველზე დადგმულიყო; ისანი იმიტომ იყო ამორჩეული იმ დაწესებულების ადგილად, სადაც, «თავისუფლად მჯდომარენი» სამეფოს საქმეები უნდა განეგოთ, რომ იქვე, ისნის ველზე, თამარ მეფის სასახლე დარბაზი იდგა. როგორც ეტყობა, მათ სურდათ, რომ საგამგეო დაწესებულება ერთად, ერთიმეორის გვერდით ყოფილიყო.

ერთი სიტყვით, სამეფო პალატის გვერდით კარავში «თავისუფლად მსხდომარენი მივცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხევდეთ, რომელთამე ვწყალობდეთ»-ო, ამბობდნენ თანაშეფიცულნი. ყურადღება მიაქციეთ, დასი თავისუფლებას თხოულობდა; რასაკვირველია, მათ მეფისაგან დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ექნებოდათ სახეში; თანაშეფიცულთ სურდათ, რომ ბჭობის დროს მეფე არ ბრძანებულიყო და საქმეში არ ჩარევოდა.

რა უნდა გაეკეთებინათ მერე იმ კარავში? «მივსცემდეთ და მოვიღებდეთო», მოკლედ არის მოჭრილი მათი სიტყვა, ესე იგი, მივცემდეთ ბრძა-

---

* ეს ცხადადა სჩანს ყველა საბუთებიდან; ამაზე ჩვენ ცალკე გამოკვლევაში გვექნება ლაპარაკი.

ნებასა და მოვიღებდეთ მოხსენებასაო, ხოლო ამისდა მიხედვით «რომელთამე ვრისხავდეთ, რომელთამე ვწყალობდეთო»; საქმის ერთგულს და ბეჯითს წყალობას გაუმრავლებდნენ, ხოლო დაუდევარ და დამნაშავე მოხელეებს დასჯიდნენ; შესაძლებელია ამ შემთხვევაში თანაშეფიცულთ უმაღლესი მართლმსაჯულების ხელში ჩაგდებაც სურდათ. დასს უნდოდა ერთი სიტყვით ქვეყნის უმაღლესი გამგეობა და სამართალი მისი «მართებანი და განსაგებელი» ეოფილიეო; უველა ამ საქმეებს მაშინდელ დროში «სახელოთა და საბჭოთა სჯა»-ს ეძახდნენ; ხოლო დავით აღმაშენებლის მემატიანეს სიტყვებიდან ჩვენ დავრწმუნდით, რომ «სახელოთა და საბჭოთა სჯა» მეფის ჰირად მოვალეობასა და უფლებას შეადგენდა. ამიერითგან საქართველოს ბატონს ეს უფლება უნდა ჩამორთმეოდა და ახალ საგამგეო დაწესებულებას გადასცემოდა. თანაშეფიცულთა სურვილისამებრ ხელმწიფეს მხოლოდ ამ საგამგეო დაწესებულების გადაწყვეტილების განხორციელების უფლებაღა უნდა შერჩენოდა მხოლოდ. ეს ცხადადა სჩანს მათის სიტყვებიდან: «ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს მეფეს და დედოფალსა და მუნღა სრულ იქმნებოდის განგებული ჩვენიო». მაშასადამე, საბჭო, ანუ «კარავში მსხდომარენი» საქმეებს განაგებდნენ, მეფე კი მხოლოდ მათ გადაწყვეტილებას ასრულებდა; ერთი სიტყვით, საქართველოს უმაღლესი მართვა-გამგეობა «კარავში მსხდომარეთა» ხელში უნდა გადასულიეო, მეფე-კი აღმასრულებელ ორგანოდ გახდებოდა. ამგვარად თვითმჰერობელობის აჩრდილიც უნდა გამქრალიეო და საქართველოში ჰარლამენტის მსგავსი დაწესებულება დაარსებულიეო.

მემატიანე ამბობს, თამარმა რომ ეს ამბავი შეიტეო, «ეწეინა და გაიკვირვაო». აბა რას არ ეწეინებოდა ასეთი უფლების შეკვეცა და შეზღუდვა. მაგრამ წეენით, რასაკვირველია, ვერაფერს გააწეობდა. ვერც მოთავის დაჭერამ ჩააქრო და გაანელა ეს საგულისხმიერო ჰოლიტიკური მომრაობა, ჰირიქით, უფრო გაამწვავა კიდეც. მეფის უფლების შეზღუდვის მომხრეთა დასი, როგორც ჩანს, ძლიერი ეოფილა და საუცხოოდ

შეთანხმებული. მემატიანეს ნაამბობი გვიჩვენებს, რომ ახალ წესწყობილების მომხრეებს ერთიერთმანეთისთვის შეუფიცნიათ. ჩვენ წადილის განსახორციელებლად ერთად ვიმოქმედებთ და დავეხმარებითო. ამის გამო ისტორიკოსი მათ «თანაშეფიცულებს» ეძახის: ეტეობა. ერთგულობისა და ერთსულობის ფიცის ხიმტკიცის წიგნიც შეუდგენიათ; ეს იქიდანა ჩანს, რომ მემატიანე ამბობს, ეუთლუ-ორსლანის დაწერის შემდეგ მათ «ევეს ახალი ხიმტკიცე და ფიცით». ეტეობა, წინადაც ჰქონიათ ხიმტკიცის წიგნი, რაკი ახალს ადგენდნენ. თუ რამდენად ალეკამიდებულები იყვნენ თანაშეფიცულნი ერთი-ერთმანეთის გულისთვის, მაშინ გამოაქვეყნდა, რიცა მიაღწიეს მოიაზეკ დაწერილი: ისინი ფიცხლავ მეფეთნენ ერთად, ალმოს ვადეკენენ და ფიცი დასდეს, რომ «ეუთლუ-ორსლან ვალეკენინან და ამა მიეშვეს ენებად მისა». ალეთი წადილის ასრულების გულისთვის ისინი ეკიდურეს ხამეალებისაც-კი ამ შეეშინენენ. ხამეფი ბალიეს ვარშემიერენენ და «ხვალვეს ხიქმენი შეეკალრებენლნი და ბრძოლად ებრძოლეთო». ამბობს მემატიანე: რეკეთრც ეტეობა, ხამეფი ხისხლის ალებს და ალმრთ დაეტეკეკების ანთრებენენ. ეეჭვეკლია, თანაშეფიცულნი ბეკრნი უნდა ყოფილეკენენ. რაკი ასე ვანეკეკლად და რისთვისად იქცეოდნენ. ხალი ალეთმეკრობლობისა და მოკრობის მომხრენი ამდენად ეძლეკრნი ალმოსნენენ. რომ ალმრ შეეკ ალეთ ალდი ვეკ ალეკრალეთრა და ვანსაცდელის ალეკალ ასაცალებლად ამეკლებული ალ. მოწინააღმდეგეებისთვის ბეძალეკლად და შემთრეკლად მანდილთსნები ვეეხეკნა. ამკარაა, მოკრობის რომ ბეკრი მომხრეები ჰყოლოდა. მაშინ ისინი ალეამქმორეკმეკ ხისხლეს მიეშეკლებენენ და ხალმწიფეს ხამთრეხვინი ეეკეობალ დაისხლიენენ. მეკრამ, ეტეობა, ალმრმა დაისახა, რომ ძალით ვერის ვალეკებლა და ასეკ მოლალრაკეკა ირჩია. «ამჟალობის მეთეკენლმან მან წარაკალისა ორნი ჰარეთხანნი დითეალნი, უბრძანა ფიცით მთნდობა და ხვეისი არავისი ბრალობა» (ქრ. ცხ. 109). გაგხავნილმა მოლიქულებმა დედოფლის მინდობილობა ხაეცხოვად ასრულეს: თანაშეფიცულნი «მოეიდნენ წინა-

შე თამარისა და დავრდომით თაეკანი სცეს და აღიღეს ფიცი ჰატრონისაგან და მისცეს ჰირი ერთგულობისა და ნებისყოფისა მისისა»-ო (idid. 409), მოგვითხრობს მემატიანე.

განხეოქილება ურთი სიტყვით მშვიდობიანად დაბოლოვებული, იმიტომ რომ თამარ მეფემ ისევ მორიგება ირჩია. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი არ ამბობს, რის ფიცი აიღო ეუთლუ-არსლანის დასმა მეფისაგან; ეურადღების ღირსია მხოლოდ, რომ თვითმჰყრობელობის მოწინააღმდეგეებმა ჯერ მეფეს ჩამოართვეს ფიცი, მერე ითითონაც «მისცეს ჰირი ერთგულობისა». ასე გათავდა ეს ჩვენის წარხულ ხახოგადოებრივ ცხოვრების საგულისხმიერო და დიადი შემთხვევა.

რა შედეგი ჰქონდა ამ შესანიშნავ ჰოლიტიკურ მოძრაობას, ნაყოფიერი იყო თუ. გაიმარჯვა თვითმჰყრობელობის მოწინააღმდეგეთა დასმა და საქართველოს მეფე იძულებული იყო საგამეგო და საბჭო საქმეები ახალ დაწესებულებისათვის დაეთმო თუ მეფემ ახობა თავის მოწინააღმდეგეებს და ხახელმწიფო წესწყობილება ხელუხლებელი დარჩა? სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ქართული იურიდიული საბუთები შალიან ცოტაა გამოქვეყნებული და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან სთქვას, დასდეს თუ არა თანაშეფიცულებმა და თამარ მეფემ შეთანხმების ხელშეკრულობა. ეხლა-კი, რადგან საბუთები ჯერთვანად შესწავლილი არ არის, ჩვენ ამ საკითხის გადასაწყვეტად სხვა რაიმე საბუთებსა და მოსახრებებს უნდა მიეკარითოთ. ეურადღების ღირსია მაგალითად, რომ მემატიანე სწორედ ამ ჰოლიტიკურ მოძრაობის თავგადასავალის მოთხრობის შემდეგ, როცა სიტყვას ახალ მოხელეთა დასიშვნაზე ჩამოაგდებს ხოლმე, ერთ ფრიად საგულისხმიერო წინადადებასა ხმარობს ხოლმე: მაგალითად, ახალ ამირსპასალარის დასიშვნის შესახებ მემატიანე მოგვითხრობს: თანადგომითა და ერთნებობითა შვიდთავე საქეფოთა დიდებულთა გაჩინა ამირსპასალარი სარგის მხარგრძელი (ქარ. ცხ. 410). ვინ დასიშნა ახალი სარდალი? თამარმა, მაგრამ საქართველოს დიდებულთა «ერთნებობით და თანადგომითა», მაშასადამე, ნება და სურვილი, ანუ

განზრახვა, მოხელეს მოადგილეს დასახელების უფლება დიდებულთა ხელშია ეხლა, მეფე-კი მხოლოდ ამ ერთიანობას ასრულებს: ერთი სიტ-ყვით, ამირსპასალარის დანიშვნა დიდებულთა განგებული საქმე იყო, ხო-ლო თამარ მეფეს სრულ უუფლია დიდებულთა განგებული. აქედანა სჩანს, რომ თვითმპყრობელობის შეზღუდვის მომხრეთა დასის გაფიცვას სრუ-ლებით ამაოდ და უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ჩვენ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ამნაირი წინადადება არც ერთ ქართველ ისტორიკოსს ამაზე წი-ნად არასდროს არ უხმარია.

დიდებულთა თანადგომითა და განზრახვითა დანიშნეს აგრეთვე კაი ხნის შემდეგ ახალი მწიგნობარი უხუცესი და ვაზირი ანტონი სადირის-ძე; ისტორიკოსი ამბობს: «ყოველთა ადგილთა შვიდთავე სამეფოთა დი-დებულთა განზრახვითა ესე დასდვეს ვაზირად, მოსცეს ჭყონდიდი, სამ-თავისი, კისისხევი და მწიგნობართ უხუცესობა»-ო (ქარ. ცხ. 426). დი-დებულნივე სწყვეტდნენ ხოლმე ომისა და მშვიდობიანობის საქმეს; მე-მატიანე მოგვითხრობს, მაგალითად, რომ «ვითარ ესმა ლაშქრად წვე-ვა მხარ-გრძელთაგან ჰსთნდა ყოველთა თქმული მათი და დასკვნეს ლაშ-ქრობა»-ო (ქარ. ცხ. 478). ერთი სიტყვით, ისტორიული მასალები ამ-ტკიცებენ, რომ თანაშეფიცულთა პოლიტიკურ მოძრაობას სრულებით უნაყოფოდ არ ჩაუვლია.

დიახაც, დიდი ყურადღების ღირსია ეს ჩვენი წარსული სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენა; საყურადღებო და საგულისხმიერო იმიტომაა, რომ უუთლუ-არსღანის დასი საქართველოს ბატონის თვითმპყრობელობითი უფლების შეზღუდვას იყო მოწადინებული და დიდგვარიან აზნაურთა და-სისავით წოდებრივ განსაკუთრებულ უპირატესობისა და უმაღლესს მო-ხელეობის მოხვეჭით არ იყო გატაცებული; მას ჰსურდა ხელმწიფის უფ-ლება შეეზღუდა და საქართველოში ახალი მმართველი დაწესებულება და-ფუძნებულიყო, ერთის სიტყვით, ამ პოლიტიკურ მოძრაობას წოდებრი-ვი ხასიათი არა ჰქონდა და მარტო ოდენ წესწყობილების ცვლილების გულისთვის იყო ატეხილი.

ჩვენ არ ვიცით რა წელს მოხდა ეს ისტორიული მოძარობა. მკვლევარს მხოლოდ დაახლოვებით შეუძლიან გამოარკვიოს თარიღი; სახელდობრ იგი 1200 წლამდე (ან 1195 წლამდე. იხ. ჟორდანია, ქრონიკები I, 282) უნდა მომხდარიეო; ამ დროს არის დაწერილი თამარ მეფის ისტორიის პირველი ნაწილი, სადაც სწორედ ეს ამბავია მოთხრობილი; მაშასადამე, იგი 1189 და 1200 (ან 1195) წლების შორის უნდა მომხდარიეო. როგორ მოქმედობდნენ ამ პროგრესიულ დასის წარმომადგენელნი შემდეგ საუკუნოების განმავლობაში, ჯერჯერობით ჩვენ ამას არ შევეხებით. ან კი რა უნდა ემოქმედნათ, როცა მონღოლთა შემოსევამ საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება და წარმატება დიდის ხნით შეაფერხა და დააუძლურა, ხოლო ჩვენი ერი უკიდურესს განსაცდელში ჩააგდო...

პეტერბურგი. 30 მაისი, 1905 წ.

ბოლოთქმის მაგიერ

წელი 1898 სტუდენტმა ივ. ჯავახიშვილმა ქ. კენიგსბერგში დაასრულა თავისი პირველი სამეცნიერო ნაშრომი „ანდრია მოციქულის და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში", რომელიც მოგვიანებით მისი ცნობილი წიგნის — „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა" — ნაწილად იქცა.

1902 წელი ახალგაზრდა მეცნიერი ნ. მართან ერთად სამეცნიერო მიგლინებით სინას მთაზე მიემგზავრება. ექსპედიციის შედეგების გამოქვეყნება მხოლოდ ჯავახიშვილის სიკვდილის შემდეგ. 1947 წ. მოხერხდა („სინას მთის ქართული ხელნაწერთა აღწერილობა").

1904 წელი ივანე ჯავახიშვილი გაზეთ „ცნობის ფურცელში" აქვეყნებს სტატიათა ციკლს — „მამულიშვილობა და მეცნიერება", რომელიც ამავე წელს ცალკე ბროშურად დაისტამბა.

1905 ფრიად ნაყოფიერი წელიწადი ახალგაზრდა მეცნიერის შემოქმედებაში. ასე განსაჯეთ, ამ წელს გამოქვეყნდა მისი მნიშვნელოვანი ნაშრომი „Государственный строй древней Грузии и древней Армении". სწორედ ამ წელს იბეჭდება „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია". ამ წელზე მოდის „ქართველი ერის ისტორიის" I წიგნის დასრულება (აეტორისაგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო წიგნის გამოცემა სამი წლით დაგვიანდა).

წელი 1907 31 წლის ივანე ჯავახიშვილი იცავს სამაგისტრო დისერტაციას თემაზე: „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება".

ალბათ არ შეეცდებით, თუ გიტყვით, რომ ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების ზემომონიშნული პერიოდი სამეცნიერო მოღვაწეობის მერმინდელი ეპოქის ჩრდილშია მოქცეული და ერთგვარად ისტორიკოსთა ფართო წრის ყურადღების მიღმა რჩება. ეს გარემოება ბ-ნი ივანეს შემოქმედების მეორე პერიოდის ტოტალური მასშტაბების გარდა ალბათ იმითაც აიხსნება, რომ მეცნიერის ადრინდელი წიგნები მოგვიანებით ფუნდამენტურ ნაშრომთა ორგანულ ნაწილად იქცა და დაკარგა ის დამოუკიდებელი სახე, რომელიც თავდაპირველად ჰქონდა.

გარდა ამისა მოიკოჭლებს ადრინდელ ნაშრომთა პოპულარიზაციის საქმეც. ასე მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების პირველი პერიოდის ნაშრომები ცალკე სახით შემდგომ ფაქტიურად აღარ გამოქვეყნებულა. მართალია, მათ ცალკე ნაშრომთა

სახე თავად ავტორმა დაუკარგა, მაგრამ ეს სრულიაც არ გვაძლევს საფუძველს, მივიგნოთ ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების ადრეული პერიოდი. მიუხედავად იმისა, რომ ადრეულ ნაშრომებში შემდგომ ბოგი რამ შეიცვალა და დაიხვეწა, მთავარი მაინც ის არის, რომ ეს ხანა კარკვეული ეტაპია ახალგაზრდა მეცნიერისა და საერთოდ, ქართული ისტორიოგრაფიის ზრდა-განვითარების პროცესში. ეს პერიოდი უნდა განვიხილოთ, როგორც ბაზისი, რომელზედაც ბ-ნი ივანეს ფუნდამენტურ ნაშრომთა მთელი შენობა წამოიმართა (სწორედ ამ დროს ეყრება საფუძველი მის წიგნებს — „ქართველი ერის ისტორია", „ქართული სამართლის ისტორია", „საქართველოს ეკონომიური ისტორია", „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა"...).

ივ. ჯავახიშვილის ადრინდელი ნაშრომის „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია" ხელახალი, დამოუკიდებელი სახით გამოცემაც აღნიშნული გარემოებით არის ნაკარნახევი. ეს ნაშრომი 1905 წ. გამოიცა ცალკე წიგნად. ავტორმა მას განიხილავდა, როგორც გაგრძელებას ამავე წელს გამოქვეყნებული ნაშრომისა — „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება" (ეს ნაშრომი ივ. ჯავახიშვილს ქართლში მეფობის გაუქმებამდე (VI ს.-მდე მოჰყავს, ხოლო მეფის უფლების ისტორიაზე მსჯელობას IX ს. დასასრულიდან — ქართველთა მეფის ტიტულის შემოღებიდან იწყებს). შემდგომში ნაშრომი „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია" შევსებულ-გადამუშავებული სახით შევიდა „ქართული სამართლის ისტორიაში".*

„საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია" 1905 წ. შემდგომ ცალკე წიგნად პირველად ქვეყნდება.

ბუბა კუდავა

თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტი

*გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ 1905 წლისათვის ეფ. თაყაიშვილის მიერ ჯერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი „ხელმწიფის კარის გარიგება" და ამდენად, ნაშრომში ბევრი რამ ვერ აისახა. ქართული სამართლის ეს ძეგლი ივ. ჯავახიშვილმა განიხილა „ქართული სამართლის ისტორიაში".

IVANE JAVAKHISHWILI

Georgian King and history of his right
(On Geǫrgian)
1993

რედაქტორ-გამომცემელი ბუბა კუდავა

ფასი სახელშეკრულებო

წიგნი აიწყო და დაკაბადონდა გამომცემლობა „დრონის“
კომპიუტერულ ცენტრში

დაიბეჭდა ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა „სამშობლოს“ სტამბაში
შეკვეთა № 1037. ტირაჟი 10 000.